

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENKETTEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI NYVATÓ

BUDAPEST.

1903.

3 13602

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

- I. szám. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. *Gal Jeno* 1. tagtól.
- II. > Az ausztriai császári cím fölveteléről. Székfoglaló értekezés. *Nagy Erno* 1. tagtól.
- III. > Herodotos és Anytos psephismája. *Schwarz Gyula* r. tagtól.
- IV. > Évtizedünk egyenes adóreformjairól. *Ráth Zoltán* 1. tagtól.
- V. > Népszaporodásunk kérdése a XX. század küszöbén. *Ráth Zoltán* 1. tagtól.
- VI. > A rendőrség természete és állása szabad államban. *Concha Gyozo* r. tagtól.
- VII. > A sociologia sarktétele. *Hegedüs Loránttól*.
- VIII. > Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai. Székfoglaló értekezés. *Reiner János* 1. tagtól.
- IX. > A társadalomerkölcsi probléma. Székfoglaló értekezés. *Földes Béla* r. tagtól.
- X. > Népesedésünk kútforrásai a mult század első felében. Székfoglaló értekezés. *Thirring Gusztáv* 1. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKÁR.

XII. KÖTET. 5. SZÁM.

NÉPSZAPORODÁSUNK KÉRDÉSE A XX. SZÁZAD KÜSZÖBÉN.

RÁTH ZOLTÁN,

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. évi január hó 14-iki ülésén.)

Ára 90 fill.

BUDAPEST.

1901.

É R T E K E Z É S E K

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1870.

I. Az uzsora törvényekről. *Szinovác Györgytől.* 1867. 17 l. 20 fill. — II. A magyar mezőgazdaság. *Keleti Károlytól.* 1867. 19. l. 20 fill. — III. A nemzet szellemi élete a párisi kiállításon. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 42 l. 40 fill. — IV. A magyar Korona országainak legújabb népesedési mozgalmai. *Dr. Konek Sándortól.* 1868. 52 l. 40 fill. — V. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. *Kautz Gyulától.* 1868. 38 l. 40 fill. — VI. A statistika hivatalos és tudományos mivélése. *Keleti Károlytól.* 1868. 41 l. 40 fill. — VII. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés. *Pulszky Ágostontól.* 1869. 27 l. 20 fill. — VIII. Gaius. *Rentmeister Antaltól.* 1869. 116 l. 60 fill. — IX. Zádor György magyar akadémiai tag emlékezete. *Tóth Lőrincztől.* 1869. 26 l. 40 fill. — X. A törvénykezés reformja. *Ókröss Bálinttól.* 1869. 18 l. 40 fill. — XI. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban. *Csatskó Imrétől.* 1870. 26 l. 40 fill. — XII. A bírósági szervezetről, különösen a bíróságok megalakulása. *Baintner Jánostól.* 1870. 37 l. 40 fill.

Második kötet. 1870—1874.

I. A fogyasztási egyletek. *Dr. Vécsey Tamástól.* 1870. 59 l. 40 fill. — II. Az emberi öntudat jelen fokáról. *Dr. Barsi Józseftől.* 1870. 27 l. 20 fill. — III. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén. *Wenzel Gusztávtól.* 1870. 43 l. 40 fill. — IV. Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött. *Dr. Suhayda Jánostól.* 1871. 12 l. 20 fill. — V. Szemle a magyar jogászggyűlések munkássága s eredményei felett. *Tóth Lőrincztől.* 1872. 88 l. 60 fill. — VI. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. *Ladányi Gedeontól.* 1873. 28 l. 20 fill. — VII. Emlékbeszéd Rau Károly Henrik felett. *Kautz Gyulától.* 1873. 16 l. 20 fill. — VIII. A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése. *Hajnik Imrétől.* 1873. 18 l. 20 fill. — IX. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból. *Dr. Matlekovits Sándortól.* 1873. 32 l. 20 fill. — X. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongresszusokon. *Keleti Károlytól.* 1874. 32 l. 20 fill. — XI. A székely kérdés. *Galgóczy Károlytól.* 1874. 24 l. 20 fill. — XII. Az emberi élettartam és a halandóság kiszámításáról. 4 graphicus rajzzal. *Kőrösi Józseftől.* 1874. 52 l. 60 fill.

Harmadik kötet. 1875.

I. A kényszer-egység a csödeljárásban. *Apáthy Istvántól.* 1875. 25 l. 36 fill. — II. Quetelet emlékezete. *Keleti Károlytól.* 1875. 24 l. 20 fill. — III. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a cholera. *Keleti Károlytól.* 1875. 56 l. 80 fill. — IV. Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statistikájából. *Konek Sándortól.* 1875. 55 l. 70 fill. — V. A statistika és a nemzetgazdaságtan közti viszony a mai korban. *Konek Sándortól.* 1875. 26 l. 30 fill. — VI. Emlékbeszéd Szigethi Waga János l. tag felett. *Galgóczy Károlytól.* 1875. 23 l. 30 fill. — VII. Statistikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. *Dr. Weszelovszky Károlytól.* 1 korona 40 fill. — VIII. Visszapillantás az előbbi m. k. curiának 1724—1769-ki működésére. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. 60 fill. — XI. Emlékbeszéd Csaeskö Imre l. tag fölött. *Pauler Tivadartól.* 20 fill.

Negyedik kötet. 1876.

I. Visszapillantás közzgazdaságunk egy negyed századára. *Keleti Károlytól.* 40 fill. — II. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. *Wenzel Gusztávtól.* 50 fill. — III. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben magyar szempontból. *Tóth Lőrincztől.* 80 fill. — IV. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. *Tóth Lőrincztől.* 40 fill. — V. Az országos jog és a particularis jogok közti v. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. 20 fill. — VI. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond le., tag fölött. *Jakab Elek* lev. tagtól. 80 fill. — VII. A telekkönyvi intézmény

NÉPSZAPORODÁSUNK
KÉRDÉSE
A XX. SZÁZAD KÜSZÖBÉN.

RÁTH ZOLTÁN,

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. évi január hó 14-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

VI. KÖNYV

VI. KÖNYV

VI. KÖNYV

VI. KÖNYV

VI. KÖNYV

Természetes vonása az az emberi léleknek, hogy, mikor az idők egy-egy mértföldkövéhez ér, magába mélyed, végigfutja a múltat, összeméri az elért sikereket s a tört reményeket, felbecsli azt, a mi értéke van, anyagiakban és szellemiekben egyaránt s végül felteszi a kérdést, hogy mit várhat a jövőtől?

A mit az egyes ember tesz, ugyanazt teszik a nemzetek is nagyban. Ők is elkészítik koronkint a maguk nagy mérlegeit, leltározzák anyagi és szellemi erőiket, hogy aztán levonják a múlt tanulságait s útmutatást merítsenek a jövőre vonatkozólag.

Két század mesgyéjén, most, mikor egy oly századot fejezett be az emberiség, melyről legélesebb bírálóinak is el kell ismerniök, hogy soha nem látott gyors átalakulást hozott magával az emberi élet majd minden terén: csak természetes, hogy kétszeres érdeklődéssel és buzgósággal látnak a kulturépek nagy mérlegeik felállításához. Folyik a lázas statisztikai munka mind az öt világrészben. Elöl jár ebben az a 76 milliónyi népességű köztársaság, melynek nyíltan bevallott ambíciója az, a XX. század leggazdagabb országává lenni: az északamerikai Egyesült-Államok már a múlt év június 1-én megtartották népszámlálásukat s az e célra külön épített palotában ¹⁾ ezer-nél több lyukgató-gép és 140 Hollerith-féle számláló-gép zakarta, hogy már 1902. közepére készen lehessenek a főbb jelentések, melyek nemcsak a népesség számát és demografiai jellem-

¹⁾ A Census-épület területe 8000 □ méter.

zését, hanem igen tüzetes üzemstatisztikát, vagyis a mezőgazdasági és ipari termelés statisztikáját is fogják tartalmazni,¹⁾ a minthogy az Unio cenzusai tudvalevőleg nem egyszerű népszámlálások, hanem a társadalomstatisztikának majd minden terére kiterjedő általános adatgyűjtések.²⁾ Hogy ez óriási munkára az Unio nemcsak anyagilag hoz hatalmas áldozatokat, — az előirányzat szerint is már az első 3 évi munka 10 millió dollárnál többre fog kerülni, hanem gondoskodik a kellő szellemi munkamegosztásról is, arra nézve elég legyen felhoznom, hogy a feldolgozásnál nagyszámú nemzetgazdasági szakképzettséggel bíró munkaerő segédkezik s hogy az egész számlálás módszerének, feldolgozásának és közzétételének meghatározása egy ismert szakembernek, W. F. Willcoxnak kezében van, ki a Cornell-egyetemen a statisztika tanára.³⁾

Folyik a népszámlálás feldolgozása már a kontinensnek abban a hatalmas államában is, mely a XIX. századnak köszöni egységét (és ép az utolsó évtizedeknek azt a hallatlan gazdasági fellendülést, mely komolyan féltékenynyé tette már Angliát is): Németországban. S habár csak öt évvel előbb, 1895-ben, egy és ugyanazon esztendőben kétszer is összeszámlálta 52 milliónyi lakosságát s teremtett oly foglalkozási és üzemstatisztikát, mely 18 hatalmas kötetben⁴⁾ feldolgozva, e nemben minden elődjét felülmultha:⁵⁾ 1900 december 1-én újból összeírta népét és sok oly mozzanatra kiterjesztette az összeírást, melyet eddig számba nem vett.⁶⁾

¹⁾ Az 1899. évi márczius 3-iki s azt kiegészítő 1900. évi febrvár 1. törvény szerint.

²⁾ Külön jelentések fogják adni a nevelés és közoktatás, a szegényügy, a jótékonyosság statisztikáját, az elmebetegek, vakok, siketnémák kimutatását; a bűnügyi statisztika, az államok stb. pénzügye, a villamosság kihasználása, táviró, távbeszélő, vízi és szárazföldi szállítás, bányászat, vasutak külön census-tárgyak.

³⁾ Ő az V. osztály vezetője.

⁴⁾ Nem kevesebb, mint 10,000 nyomtatott lap.

⁵⁾ A legszebb elismeréssel adózott a birodalmi statisztikai hivatal e nagy munkájának maga a német császár, mikor úgy nyilatkozott, hogy e munka más országok e nemű összeírásait teljességre és pontosságra messze túlhaladta.

⁶⁾ Így az anyanyelvre, a lakó- és foglalkozási hely viszonyára,

Hazánk pontosan az új század küszöbén, a hagyományainknak megfelelő, bár gyakorlatilag nem szerencsésen választott újévi határidőben hajtotta végre a számlálást. Hátra van még s ez év folyamán fog megtörténni az évszázados népszámlálás sok európai államban, köztük Olaszországban is, melynek oly kiváló tevékenységű statisztikai hivatala, pénzügyi okokból, már 20 évre kénytelen nélkülözni a minden statisztikai művelet alapját képző népszám megbízható megállapítását.

Semmi kétség, a saecularis népszámlálások nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is minden eddigit felülmúló gazdag anyagot fognak felhalmozni a népesedési viszonyok megismeréséhez s a demografia tudományos kérdéseinek megvilágításához. Mert a haladás lényege nem abban van, hogy a számláló mindig több és több kérdést tesz: hanem abban, hogy a nyert adatok egymást úgy egészítik ki, hogy azok egymással összeköttetésben feldolgozva mindig mélyebb és mélyebb bepillantást engednek az emberi társadalom szövevényeibe. A régebbi számlálások először kérdeztek s aztán nézték, hogy mit lehet a nyert feleletekből kiolvasni: a modern számlálás elébb megállapítja azt, hogy minő — sokszor nagyon összetett — viszonyok felderítésére van szüksége a tudománynak s a gyakorlati politikának, s aztán keresi, hogy mely kérdéseket kell tennie, hogy a feleletek combinációja majdan számot adjon a kívánt viszonyokról. Ez a mélyreható különbség választja el a régi népszámlálást is, mely eredetileg nem volt egyéb közigazgatási és adóügyi rendszabálynál, a mai népszámlálástól, mely a társadalmi tudományok és társadalmi politika egyik közös alapját van hivatva képezni.

Ma, mikor a nagy munka javában folyik, szinte időszerűtlennek látszik populationistikai kérdésekkel foglalkozni ez előkelő helyen, honnét annyi, nálam sokkal illetékesebb szakember számolt volt be hazai statisztikánk legfontosabb műveleteinek

vakokra és siketnémákra, — e bajok eredetét is kutatva, — a háztartásoknak összetételére, a tengeri hajók népességére vonatkozólag. Lásd Zahn F. értekezését »Die praktische Bedeutung der deutschen Volkszählung« a »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« III. F. 20. B. 1900 októberi füzetében.

eredményeiről. S ha mégis teszem ezt, úgy érzem, tartozom annak indokolásával.

Egyik indokom az, hogy e helyen bizonyos szünet állott be demografiai viszonyaink tárgyalásában.¹⁾ Nem panaszképp mondom ezt, mert nagyon jól tudom, hogy hivatalos statisztikánk rohamos fejlesztése, páratlan központosítása s a terjedelmes kiadványok olyan igényeket támasztottak szakembereink munkaerejével szemben ép az utolsó évtizedben, minőre eddig példa nem volt. De azért mégis sajnálnunk kell a demografiai értekezések hiányát, nemcsak Akadémiánk hagyományainak szempontjából, hanem azért is, mert sehol annyira szükség nincs a statisztikai eredményeknek a művelt közönséggel való magyarázó közlésére, mint Magyarországon, melyet egy ismert nevű publicistánk — teljes joggal — a számiszony hazájának nevezett. Hiába várjuk nálunk azt, hogy más szakok képviselői avagy a közelet emberei végigböngészszenek azokat a valóban nagyranőtt táblázatokat, a melyeket a hivatal sűrű egymásutánban közzétesz, hogy azokból alkossanak maguknak ítéletet viszonyaink fejlődése, haladásunk vagy stagnálásunk felől, mint a hogy azt a Nyugat népeinél látjuk. Ott a statisztika közkinccs; — nálunk holt tőke az, hacsak meg nem elevéni az általánosan érthető átültetés a számok országából a szavakéba.²⁾

¹⁾ Akadémiánk: »Értekezések a társadalmi tudományok köréből« című kiadványsorozatában az I. kötet 2, a II. k. 2, a III. k. 4, a IV. k. 1, az V. k. 2, a VI. k. 2, a VII. k. 2, a VIII. k. 1, a IX. k. 2, a X. k. 1 statisztikai tárgyú felolvasást tartalmaz, holott a XI. és XII. kötet ilyenekben szükkölködik. A Közgazdasági (illetve azelőtt Nemzetgazdasági) Szemle 1889. évfolyama azonban 1, 1890. szintén 1, az 1891. évfolyam 2, az 1892. évf. 1, az 1893. évf. 1 (adóstatistikai), az 1894. évf. 2, 1895. évf. 1 (igazságügyi), 1896. évf. 1 s végül az 1898. évf. 1 oly statisztikai értekezést hozott, mely Akadémiánk II. osztályában olvastatott fel. Az utolsó demografiai tárgyú felolvasás 1895. decemberében volt.

²⁾ Ebből a szempont nagyon szerencsés rendelkezése a m. kir. központi statisztikai hivatalról szóló, statisztikai igazgatásunk alapját képező 1897. évi XXXV. t.-czikknek az, hogy a miniszterelnök a költségvetés bemutatásával egyidejűleg az országgyűlés elé tartozik terjeszteni a kormány működését s az ország »közállapotait« ismertető jelentését (5. §.). Az utóbbi ismertetés a központi statisztikai hivatalban készül s nagyon becses demografiai részt is tartalmaz, bár az 12—14. negyedréte lapot meg

Második indokom az, hogy még jó időbe fog kerülni, míg a századforduló népszámlálásai teljesen feldolgozva, alkalmassá válnak arra, hogy azok alapján a tudományos igényeknek megfelelő demografiai viszonylatokat, arányszámokat megállapíthassuk s a következtetéseket azokból levonhassuk. Különösen, ha a nemzetközi összehasonlítások talaján akarjuk e munkát végezni, hazai népesedési jelenségeinket a külföldéihez akarjuk hozzámérni, mint arra szükség is van, hogy tisztán láthassunk. Ehhez még egy kis évötöd kell. Pedig vannak népesedésünk menetében oly újabb és legújabb mozzanatok, melyeket a népszámlálás eredményeinek ismerete nélkül is tisztázhatunk s a melyek felderítésével, okaik felkutatásával s tanulságaik hasznosításával, szerény nézetem szerint, érdemes mielőbb, érdemes sürgősen foglalkozni. Ezekre a mozzanatokra óhajtom felhívni a tisztelt osztály figyelmét ez ünnepélyes órában, az első alkalommal, hogy osztályunk az új században felolvasó ülésre összejött.

Hogy az utolsó évtized népesedési jelenségeit jellemezhessük, egybe kell azokat vetni a régebbi adatokkal. Teljesség

nem halad. Kívánatosnak tartom, hogy a hivatal jelentése a M. Statisztikai Évkönyvbe is felvétessék.

Vizont azonban felettébb sajnálnunk kell azt, hogy a Közgazdasági és statisztikai Évkönyv, melyet a kilenczvenes évek első felében a M. T. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának megbízásából és az Országos m. k. statisztikai hivatal támogatásával Jekelfalussy József és Vargha Gyula szerkesztettek, megszűnt. E munka, melyről Keleti Károly egyik legutolsó értekezésében (A statisztika hazai és nemzetközi művelése, a Nemzetgazdasági Szemle 1891. évi augusztusi számában) méltán mondotta, hogy »el van ismerve, hogy a külföld egy államának sincs különbjek«, széles nemzetközi alapon tárgyalta demografiai, közgazdasági viszonyainkat. Ma nemzetközi statisztikai adatokat a Központi statisztikai hivatal egyáltalán nem közöl. Holott az 1897. évi XXXV. t.-cz. 1. §. utolsó bekezdésében köteleességévé teszi ily adatok gyűjtését »összehasonlítás czéljából«. Ám ez adatgyűjtésnek a nagy közönség csak úgy veszi hasznát, ha a nemzetközi összehasonlítások tényleg közzétételnek.

Igen nagy elismerést érdemel statisztikánk főorganuma a Statisztikai havi füzetekben megjelenő, a gyorsaság netovábbját képviselő közleményeierért. Sajnos azonban, hogy viszonyaink közt, magyarázó szöveg hiányában, e jelentések érdeklődésre nem tarthatnak számot s csak egy pár kikapott szám lát — sokszor igen lapos élczek kíséretében — szélesebb elterjedést napilapjaink hasábjain.

okáért egybeállítottam az összes számokat, melyek az egész magyar állam, illetve az ú. n. anyaország egész népességének mozgalmáról, a születéseket a halálozásokat értve, tudomásom szerint rendelkezésünkre állanak: ¹⁾

Év	a) Egész államban ²⁾			b) Anyaországban ³⁾		
	élve- szülöttek	halálozás	term. sza- porodás	élve- szülöttek	halálozás	term. sza- porodás
1852	—	—	—	526,345	367,469	158,876
1853	—	—	—	507,434	435,421	72,013
1854	536,508	555,193	— 18,685	466,774	463,220	3,554
1855	557,084	648,300	— 91,216	482,796	556,828	— 74,032
1856	573,705	460,181	113,524	486,263	365,998	120,265
1857	626,296	443,902	182,394	532,230	379,951	152,279
1858	—	—	—	518,447	427,539	90,908
1859	—	—	—	540,491	387,351	153,140
1864	612,174	—	—	513,152	—	—
1865	627,043	454,243	172,800	531,082	380,472	150,610
1866	—	—	—	546,110	504,043	42,067
1867	—	—	—	506,234	436,434	69,800
1868	—	—	—	557,841	443,799	114,042
1869	—	—	—	566,123	424,106	142,017

¹⁾ Az ötvenes és hatvanas évek adatgyűjtése az abszolút kormány műve volt. Idéztem »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« című, a M. statisztikai közlemények új folyama V. köteteként megjelent kiadvány általános jelentésében a 66. és 84. lapokon.

²⁾ A katonai lelkészek által anyakönyvezett csekély számú születés és halálozás nélkül, egészen 1896-ig.

³⁾ Az ötvenes és hatvanas években még a katonai határőrvidék nélkül. A katonai lelkészek által anyakönyvezett születések és halálozások az 1896. év előtt nem foglaltatnak e számokban. Egyébiránt e számok az egész államra vonatkozólag: 1883—85. átlagában élveszületett 238, 1886—90. 230, 1891—95. 193, ugyanekkor halálozás az öt évi átlagban 467. Fiumét 1876 óta az anyaország számaiba foglaltam.

Év	a) Egész államban			b) Anyaországban		
	élve- szülöttek	halálozás	term.sza- porodás	élve- szülöttek	halálozás	term.sza- porodás
1870	—	—	—	570,692	446,085	124,607
1871	—	—	—	591,148	535,350	55,798
1872	—	—	—	563,362	580,445	— 17,083
1873	—	—	—	566,792	874,055	—307,263
1874	—	—	—	572,444	571,728	716
1875	692,885	575,361	117,524	608,440	501,001	107,439
1876	704,856	544,679	160,177	617,382	471,931	145,451
1877	669,816	561,541	108,275	589,194	492,380	96,814
1878	665,392	576,209	89,183	585,314	513,198	72,116
1879	713,584	555,522	158,062	626,895	492,732	134,163
1880	672,352	582,771	89,579	589,277	520,570	68,707
1881	676,891	541,880	134,011	595,222	483,604	111,618
1882	696,682	561,579	135,103	613,024	501,404	111,520
1883	718,634	515,875	202,809	630,105	450,705	179,300
1884	740,963	503,766	237,197	649,709	439,017	210,692
1885	737,110	523,863	213,247	644,381	463,277	181,104
1886	759,617	527,155	232,462	662,434	468,676	193,758
1887	744,480	568,533	175,947	649,400	505,704	143,696
1888	745,636	544,478	201,158	650,551	479,061	171,490
1889	753,086	512,852	240,234	656,273	447,133	209,150
1890	701,316	563,021	138,295	615,169	490,126	124,063
1891	742,202	580,772	161,430	647,801	508,650	139,151
1892	712,414	618,245	94,169	621,568	531,256	90,312
1893	758,021	554,474	203,547	663,608	479,818	183,790
1894	744,780	546,731	198,049	648,581	473,747	174,834
1895	756,703	538,373	218,330	657,701	468,449	189,252
1896	742,936	530,368	212,568	647,977	455,969	192,008
1897	748,097	529,020	219,077	651,667	453,715	197,952
1898	706,833	524,390	182,443	614,255	456,736	157,519
1899	743,272	514,334	228,938	644,577	448,756	195,821

A táblázat kiegészítésére még hozzátehetem, hogy az 1900. év első tizenegy hónapjának előleges adatai szerint¹⁾ a XIX. század utolsó éve igen kedvező volt, a mennyiben a születések meghaladták az előző év megfelelő időszakának születéseit s mivel a halálozási szám valamelyest apadt, a népszaporodás felülmulta a szintén erős 1899. évit.

Immár majdnem egész félszázadra visszatekintő népese-
dési statisztikánk abszolút számai már magokban is sok
jellemvonást árulnak el népünk demografiájából. Különösen fel-
tűnik a rovatok erős hullámzása, melyhez fogható Európa
nyugatán, a fejlett közgazdaság és közegészségügyi igazgatás
áldásait élvező népeknél nem találhatunk. Egy-egy rossz ter-
més erősen leszorítja, az utánna következő jó aratás magasra
felszökteti a születések számát; halálozási rovatunk menete
pedig épenséggel a járványok játéka: egy kolera vagy gyermek-
járványok úgy felduzzasztják azt, hogy népesedési mérlegünk,
a természetes szaporodás eredménye egyszerre megromlik, sőt
szenvedővé válik, halálozási többlet, népfogyás áll be. Ám mind-
járt hozzáteszem, hogy ez utóbbi az utolsó negyedszázadban
már nem fordult elő, sőt 1881 óta csakis egyetlenegy év — az
1892. év — volt olyan, melyen a népesség természetes szapo-
rodása akár az egész államban, akár a szűkebb értelemben
vett Magyarországon 100,000 fón alulmaradt volna. A viszony-
lagos számok áttekintésénél lesz alkalmunk ez örvendetes jelen-
séget tüzetesen vizsgálni: itt elég lesz rovataink egy másik fel-
tűnő alakulására hívni fel a figyelmet.

Már nyers számaink szemlélete mutatja, hogy a népmoz-
galom elemei az utolsó időkben mintegy megállapodtak, sőt
még absolute véve is hanyatlottak. Míg az ötvenes és hatvanas
évektől a hetvenesekig, illetve a nyolczvanasokig igen emelkednek
rovataink, ettől kezdve fordulat áll be. Így az élveszülöttek
abszolút száma, az egész államot véve, 1886-ban érte el leg-

¹⁾ A Statisztikai Havi Közlemények IV. évfolyama, 1900 novem-
beri száma. Volt ugyanis az élveszülöttek száma az egész államban 1890.
első 11 hónapjában 688,477, az elhunytaké 469,381, a szaporodás 219,096,
szemben az 1899. évi megfelelő adatokkal, melyek a fenti sorrenden
685,841, 471,828, illetve 214,013.

magasabb pontját, 759,617 szülöttel,¹⁾ mely számot azóta csak megközelíteni,²⁾ de utolérni nem tudtunk. Ellenben háromszor súlyodt le e szám a kilenczvenes években oly alacsonyra,³⁾ minőre a nyolczvanas évek első három éve óta nem volt példa. Ezzel szemben — szerencsére — a halálozások abszolút száma is csökkent, de csak a század utolsó öt évében, a mikor az ötévi átlag alul maradt még a nyolczvanas évek első felének ötévi átlagán is.⁴⁾ Ennek és csakis ennek a csökkenésnek köszönhetjük azt, hogy a természetes szaporodás mérlege az utolsó két évtizedben nem változott, sőt a kilenczvenes években valamivel jobb az előző évtizednél.⁵⁾

Mindeme mozzanatokát tisztább világításban látjuk a viszonylagos számokban. Mivel azonban ezek kiszámításához a népesség pontos ismerete szükséges, csak természetes, hogy a népszámlálások időpontján s azok közvetlen közelén túl csak az interpolálás kisebb-nagyobb önkényével állapíthatjuk meg az alapot és számaink többé-kevésbé hozzávetőlegesek lesznek. A természetes népszaporodás s a népszámlálások eredményeinek összevetéséből az 1870—91. évek közt rajzolhatjuk meg legbiztosabban népmozgalmi elemeink képét: a régebbi évek úgy, mint a legújabbak csak nagyon feltételes értékűek. A Központi m. kir. statisztikai hivatal által közölt legújabb arány-

¹⁾ Ha csak Magyarországot vesszük, a szó szorosabb értelmében, Fiume beszámításával, az 1893. év valami csekélységgel, nem egészen 1200 ujszülöttel kedvezőbb, mint volt az 1886. év. Az egész állam népességét véve azonban az 1893. év közel 1600 ujszülöttel kevesebbet adott, mint hetedik előzője, mit Horvát-Szlavonországok hiánya idézett elő.

²⁾ Nevezetesen 1893-ban 758,021 szülöttel és 1895-ben 756,703 szülöttel, tehát még a kilenczvenes évek első felében.

³⁾ Még pedig 1890-ben 701,316-ra, 1892-ben 712,414-re és 1898-ban 706,833-ra; a nyolczvanas években már 1883. 718,684 születést mutatott.

⁴⁾ Az egész birodalom átlaga volt 1881—85-ben 529,563 halott, míg 1896—1900 közt megközelítőleg (az utolsó hónap ismeretlen még) 522,000 haláleset fordult elő évente.

⁵⁾ A természetes szaporodás évi átlaga 1881—90 közt 190,576 főre rúgott, 1891—900 közt megközelítőleg (az utolsó hónap ismeretlen) 194,000-re ment. Ám a javulás csak az abszolút számokra áll, viszonylag romlott a mérlegünk. Lásd lent.

számok a természetes szaporodás egész összegét hozzáütik az 1891. évi népszámlálás polgári népességéhez,¹⁾ mi nyilván túl magas osztót ad, mert a jelentékeny kivándorlás okozta vesztességünket számba nem veszi.²⁾ A túl magas osztó az arányszámokat az utolsó években kelleténél alacsonyabbá teszi.

Az ötvenes évek arányszámainak kiszámítása — a népmozgalmi adatok folytonossághiányainál fogva is — alig érdemli meg a fáradságot; elég annyi, hogy igen hullámzó halálozási arány mellett a birodalmi születési arányszám ezerre 44 körül állott,³⁾ mi szépen egyez a későbbi átlaggal.

1865 óta arányszámaink, mindig ezer lakosra számítva, következők:

Év	a) Egész állam			b) Magyarország (Fiumével)		
	élve- szülöttek	elhuny- tak	term.sza- porodás	élve- szülöttek	elhuny- tak	term.sza- porodás
1865	—	—	—	40·6	29·2	11·4
1866	—	—	—	41·2	38·0	3·2
1867	—	—	—	38·0	32·8	5·2
1868	—	—	—	41·5	33·0	8·5
1869	—	—	—	41·7	31·2	10·5

¹⁾ Hogy hivatalos statisztikánk csak a polgári népességet veszi osztóul, annak régebben még volt valamelyes értelme, mikor a katonai lelkészek által anyakönyvezett népmozgalom nagysága vagy területi megoszlása ismeretlen volt; ma azonban e gyakorlat értelmét vesztette s a nemzetközi összehasonlításokat zavarja.

²⁾ »A m. kir. kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapottairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv« című hivatalos kiadvány 209. l. közel 300,000-re teszi az 1890-től az 1899. év végeig kivándorlottak többletét a bevándorlottak fölött. Ez alapon az új század küszöbén hozzávetőleg kerek 300,000-el kell apasztani a természetes szaporodás által növelt osztót.

³⁾ Lásd »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« (Magyar statisztikai Közlemények új folyam. V. kötet) Bpest, 1893. 67. lapját.

Év	a) Egész állam			b) Magyarország (Fiumével)		
	élve- szülöttek	elhuny- tak.	term.sza- porodás	élve- szülöttek	elhuny- tak	term.sza- porodás
1870	—	—	—	41'7	32'5	9'2
1871	—	—	—	43'0	38'9	4'1
1872	—	—	—	41'0	42'2	— 1'2
1873	—	—	—	42'2	65'1	— 22'9
1874	—	—	—	42'6	42'6	0'0
1875	—	—	—	44'9	36'9	8'0
1876	45'8	35'4	10'4	45'7	34'9	10'8
1877	43'2	36'2	7'0	43'3	36'2	7'1
1878	42'8	37'0	5'8	42'8	37'6	5'2
1879	45'7	35'5	10'2	45'6	35'9	9'7
1880	42'8	37'1	5'7	42'7	37'7	5'0
1881	42'1	34'6	8'5	43'1	35'0	8'1
1882	44'1	35'5	8'6	44'2	36'1	8'1
1883	45'0	32'3	12'7	45'0	32'2	12'8
1884	45'9	31'2	14'7	45'8	31'0	14'8
1885	45'0	32'0	13'0	44'9	32'3	12'6
1886	45'8	31'8	14'0	45'6	32'3	13'3
1887	44'4	33'9	10'5	44'3	34'5	9'8
1888	44'0	32'2	11'9	44'0	32'3	11'7
1889	44'0	29'9	14'0	43'8	29'9	13'9
1890	40'6	32'6	8'0	40'7	32'5	8'2
1891	42'6	33'4	9'2	42'5	33'4	9'1
1892	40'6	35'2	5'4	40'5	34'6	5'9
1893	42'8	31'3	11'5	42'9	31'0	11'9
1894	41'7	30'5	11'1	41'4	30'2	11'2
1895	41'8	29'7	12'1	41'5	29'5	12'0
1896	40'3	28'8	11'5	40'4	28'4	12'0
1897	40'3	28'5	11'8	40'1	27'9	11'2
1898	37'7	27'9	9'8	37'4	27'8	9'6
1899	39'2	27'1	12'1	38'9	27'1	11'8

Év	a) Egész állam			b) Magyarország (Fiumével)		
	élve- szülöttek	elhuny- tak	term.sza- porodás	élve- szülöttek	elhuny- tak	term.sza- porodás
1866—70. átlag	—	—	—	40'8	33'5	7'3
1871—75. »	—	—	—	42'7	45'1	— 2'4
1876—80. »	44'0	36'2	7'8	44'0	36'5	7'5
1881—85. »	44'6	33'1	11'5	44'6	33'3	11'3
1886—90. »	43'7	32'1	11'7	43'7	32'3	11'4
1891—95. »	41'9	32'0	9'9	41'8	31'7	10'0
1896—99. 1) »	39'4	28'1	11'3	39'2	27'8	11'4

Bár még a hatvanas években s a hetvenesek első felében sem tekinthetjük népesedési statisztikánk arányszámaikat teljesen biztosaknak: 2) sorozatunk elég homogén arra, hogy belőle népszaporodásunk tényezőinek fejlődését kiolvashassuk. Nem foglalkozom ezúttal az egyes évek viszonyaival. Ezeket, és nevezetesen a születési arányszámokat az aratással való összefüggésekben behatóan tanulmányozták statisztikusaink 3) s az 1876—91. évekre vonatkozólag a házasságkötésekkel együtt a gazdasági évnek megfelelő hónapok szerint feltüntettem volt ez összefüggést a magyar korona országainak 1890. és 1891.

1) A mennyire az első 1 hónapból az egész 1900. évre következtetni lehet, a születési arányszám meg fog felelni azon átlagnak, melyet az előző 4 év adott; a halálozásoknál pedig annál valami kevéssel kedvezőbb lesz az eredmény, úgy hogy az egész évtöd arányszámái nem lesznek rosszabbak, sőt a szaporodás valamivel nagyobb lesz, mint a négy éves átlag mutatja.

2) A forrásbírálat demografiai statisztikánk régebbi adataival szemben érdekes és fontos feladat volna, melyre azonban csak a statisztikai igazgatás benfentesei vállalkozhatnak sikerrel. Feltűnő jelenség pl. hogy az anyaország népessége 1870—81 közt a népmozgalmi kimutatások szerint 481,465 lélekkel nevedett volna, de a két népszámlálás adatai közt csak 170,474 főnyi különbség van.

3) A régebbiek közül elég legyen Láng: »Magyarország népességi statisztikája« 345. és 352. l., és Földes Béla: »Magyarország statisztikája stb.« 144. l. utalni.

évi népmozgalmát tárgyaló hivatalos kiadványban.¹⁾ Utaltak szakembereink a születési arány és a halálozás közti összefüggésre: a nagyobb pusztulás a pótlás kívánását ébreszti fel s a régi physikusok »horror vacui« tétele éled fel a demologia terén.²⁾ A halálozási arányok felett természetesen első sorban a járványok és kiváló mértékben a gyermekjárványok döntenek. Az 1872/3. évi kolera borzasztó pusztításai nemcsak egy évtizedre megrontották népesedésünk mérlegét, hanem oly szomorúvá tették az 1881. évi népszámlálás eredményét, hogy a külföld annak alapján egyenesen stagnáló népnek tartott bennünket³⁾ s e rossz hírünket nem egyhamar lehet megjavítani. Ám e járvány nyomait az 1881. évi népszámlálás alapján ellenőrizve, eléggé pontosan követték statisztikusaink;⁴⁾ kevésbé vizsgálták ellenben a gyermekjárványok útjait, holott azok kiczövekelése közegészségi politikánknak is nagy szolgáltatokat tehetne.

Ez alkalommal csak a nagy vonásokat, a fejlődés irányát megjelelő átlagokat vizsgálva, úgy a születéseknél, mint a halálozásoknál nagymérvű változást észlelünk a század utolsó évtizedében. Az emberi akarattól független halálozásokon kezdve: a kilenczvenes évek határozott, felettebb örvendetes javulást tüntetnek fel. 1894 óta, mikor már az 1891—92. évek gyermekjárványainak nyomai is elvonultak fölöttünk,⁵⁾ a halálozási

¹⁾ Idézve már fentebb. Lásd a 68. lapot.

²⁾ Legújabbán megint »A magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« (Magyar statisztikai közlemények, új folyam, XXII. kötet, Budapest 1900) 38—39. lapján. Ugyanott lásd a termékekkel való kapcsolatot.

³⁾ Így Loua szerint hazánk népessége csak 294 év alatt kétszeresződne meg, a »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« pedig a 2000. évre csak 15 milliónyi lakosságot vár Magyarországon (társországok nélkül)!

⁴⁾ Keleti Károly: »Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873-ban és a kolera« című, Bpsten, 1875-ben megjelent füzetében. Lásd továbbá a Láng-féle »Népeségi statisztika« 467. s köv. l. és »Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk« című értekezésem 35. s k. l.

⁵⁾ 1891-ben száz elveszülöttre 411 gyermekhalálozás jutott, 1892-ben pedig ép 461. E gyermekjárványok kiterjedését kimutattam »A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma« (M. statisztikai közlemények, új folyam, VIII. k.) 26., 27. és 35. lapjain.

arány ezerre alulmaradt a 31-en, sőt az utolsó években, remélhetőleg 1900-ban is, a 28 alá is lesüllyedt. Egész sorozatunkban nem találunk ily kedvező arányokat — az egyetlen 1865. év tán nem is kifogástalanul pontos adatát kivéve.

A halálzási arány e hirtelen javulását kétségtelenül az egészségügyi viszonyok javulása, nevezetesen a járványok és itt is főleg a gyermekbetegségek kimaradása okozta. Igazolja ez állításomat a következő táblázat. A halálzásokból esett a gyermekhalálzásra — az 5 éven aluliakat értve s a gyermekhalálzását az élveszülöttekhez is viszonyítva:

É v	A halottak közt 5 éven aluli		Az élveszülöttekhez viszonyítva, gyermekhalott	
	a) egész államban	b) Magyarország (Fiumével)	a) egész államban	b) Magyarország (Fiumével)
1881—85	50·7 ^o / _o	50·8 ^o / _o	37·6 ^o / _o	37·9 ^o / _o
1886—90	52·3 ^o / _o	52·5 ^o / _o	38·3 ^o / _o	38·3 ^o / _o
1891—95	52·3 ^o / _o	52·5 ^o / _o	40·1 ^o / _o	39·9 ^o / _o
1896	49·9 ^o / _o	49·9 ^o / _o	35·6 ^o / _o	35·1 ^o / _o
1897	49·7 ^o / _o	48·9 ^o / _o	35·1 ^o / _o	34·1 ^o / _o
1898	48·3 ^o / _o	48·4 ^o / _o	35·8 ^o / _o	36·0 ^o / _o
1899	46·4 ^o / _o	46·5 ^o / _o	32·1 ^o / _o	32·4 ^o / _o

Megjegyezve, hogy az 1900. év első 11 hónapja csaknem oly kedvezőnek mutatkozott,¹⁾ mint az előző év s így az 1900. év az 1896—90. lustrum átlagát még javítani fogja: kiszámíthatjuk, hogy egyedül a gyermekhalálzási arány javulása az 1896—99. években évente átlag 40,441 esettel csökkentette a halálzások számát, vagyis más szóval, ha e javulás nincs, ezerre számítva az egész Magyarbirodalomban nem 28·1, hanem 30·3 halálzást kaptunk volna.²⁾

¹⁾ A »Statisztikai havi Közlemények« IV. évf. csak a 7 éven aluli és felüli elhunytakat különbözteti meg, mi a fentiekkel való pontos egybevetést ugyan akadályozza, de a gyermekhalandóság menetéről éppoly jó képet ad. Az első 11 hónapban az egész birodalomban 3432-el több 7 éven aluli hunyt el, mint 1899 megfelelő hónapjaiban.

²⁾ A számítás a következő. Száz élveszülöttre 1891—95. évek átlag-

Ugyanezen tény derül ki akkor, ha az 5 évnél fiatalabb és idősebb elhunytakat szétválasztva, az összes népességhez viszonyítjuk.¹⁾ E szerint az 1891. évtől jutott ezer lakosra elhunyt:

É v	5 éven aluli	5 éven felüli	É v	5 éven aluli	5 éven felüli
1891	17'5	15'8	1896	14'3	14'5
1892	18'7	16'5	1897	14'1	14'4
1893	16'3	15'0	1898	13'4	14'5
1894	16'1	14'5	1899	12'6	14'5
1895	15'3	14'5			

Bár a gyermekhalandóságot az 5. életévvél befejezettnek nem tekinthetjük, hanem legalább is a 10. életévig kellene kiterjeszteni a gyermekjárványok hatásának vizsgálatát:²⁾

gában esett az egész birodalomban 40'1 öt éven aluli elhunyt, 1896—99 átlagában 34'6, a különbség 5'5. Ha ezt az 1896—99. évek összes elveszülötteire, a kiknek száma 2,941,138, átviszszük, kapunk 161,763 gyermeket, a kiket a halál megkímélt. Évente tehát 40,441 gyenge sarjjal többlet ért volna a halál kaszája, ha az 1891—95. évek halandósága uralkodott volna ez években is. Hozzáadva a 40,441 lelket 1896—99. évek átlagos halálózási számához, mely 524,528 volt, kapunk 564,969 halálesetet egy-egy évre, mi 30'3 halottnak felel meg ezerre.

¹⁾ E számítást alkalmazza »A magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« című, fentebb már idézett hivatalos kiadvány Általános jelentése 71. lapján. Az osztóban ott az évi közép-népesség szerepel, de a katonaság beszámításával, miért is — a fent közölt számokkal való összhang kedvéért — nem azokat idéztük, hanem csak a polgári népességet vettük. Nyilvánvaló különben, hogy az így talált számok teljesen párhuzamosak a száz elhunyt közt talált gyermekekre vonatkozólag fentebb (a 14. l.) közöltekkel s nem adnak oly tiszta képet, mint az elveszülöttekhez való viszonyítás.

²⁾ Már »Népünk korviszonyai és halálózási statisztikánk« cím alatt ez osztály 1892. évi december 5-én tartott ülésén felolvasott értekezésben utaltam arra, hogy az 5—7 évesek közt erősen pusztítanak a gyermekjárványok (17. l. jegyzet). Ujabbán »A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma« id. munka 32. lapján és »Magyarország statisztikája a statisztika elméletével és nemzetközi összehasonlásokkal.« Budapest, 1896. című munkám 181. lapján.

még e táblázat 5 éves élethátára is feltűnően bizonyítja azt, hogy a kilenczvenes évek második felének halálozási viszonyai nem a felnőtt, hanem a gyermeknépességnél javultak igen erős arányokban. 1894 óta a felnőttek halálozása teljesen változatlan, a gyermekeké azonban továbbcsülyedt.

Van ugyan része a halálozások apadásában egy oly körülménynek is, melyet örvendetesnek nem mondhatunk, s ez: a születések számarányának csökkenése, mire azonnal reátérek. Ámde e tényező hatását nem szabad nagyra tennünk.¹⁾ Kiszámíthatjuk ugyanis, hogy az esetben, ha a születési arány az 1896—99. években változatlanul olyan maradt volna, mint volt 1891—95 átlagában, a halálozási arány a fenti kulcs szerint — 100 újszülöttre 34% elhunyt 5 éven aluli — a fentjelzett 28·1 helyett $28\cdot9\frac{0}{100}$ tett volna,²⁾ mi nagyon messze alatta áll az előző ötödév $32\cdot0\frac{0}{100}$ arányának.

A halálozás csökkenését az ország egyes részei szerint e helyen nyomon követni nem óhajtom. Csak arra kívánok utalni, hogy a közegészségügyi igazgatás javulása, főleg nagyvárosokban, óriási jelentőségű. Hazánk fővárosán van alkalmunk megfigyelni, mit jelent az egészség általános előfeltételeinek megteremtése s a járványok ellen való szakszerű védekezés. Fővárosunkban 1874-ben nem kevesebb, mint 43·4 haláleset jutott ezer élőre s a következő évben is 40·1. Ezóta a számok következők. Jutott ezer élőre elhunyt:³⁾

¹⁾ Szerintem túloz »A m. korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« című többször idézett munka 71. lapján, mikor azt mondja: »Nyilvánvaló, hogy a halálozási arányszámnak nagy csökkenését tulajdonképen a gyermekhalandóság csökkenése, ezt pedig főleg a születési arányszám egyidejű lezállása okozta«.

²⁾ A számítás a következő. Az 1896—99. évek születési arányszámánál, $39\cdot4\frac{0}{100}$, az előző lustrumé — $41\cdot9\frac{0}{100}$ — $0\cdot063$ részszel nagyobb. E törttel emelve az 1896—99. évek 2.941,138 lélekre rúgó újszülötteinek számát, évi átlagul 781,608 élveszülöttet kapunk. Ha a fent jelzett kulcsot alkalmazzuk e számra, 270,436 gyermekhalálozást kapunk, 15,626-tal többet, mint a tényleges kimutatás szerint volt. E különbséget hozzáadva a tényleg kimutatotthoz, kapjuk a $28\cdot9\frac{0}{100}$ arányszámot.

³⁾ A fővárosi statisztikai hivatal 1883 óta elkülöníti az útról jöttek halálozását, mi mintegy $1\cdot5$ — $2\frac{0}{100}$ -vel csökkenti a fenti arányszámokat. A Budapest főváros statisztikai havifüzetei 322. sz. 1900. márczius hó

1876—80	37'4	1891—95	26'0	1898	22'1
1881—85	31'6	1896	24'3	1899	22'6
1886—90	30'9	1897	22'0		

Ime mily rendkívüli átalakulás! Budapest, mely a hetvenes években szomorú hírnevet szerzett azzal, hogy előljárt a világ nagy városai közt halandóság dolgában, újabban az országos átlagnál sokkal kedvezőbb helyzetben van. Sajnos, hogy nagyobb vidéki városainkról nem mondhatjuk ugyanezt.¹⁾ Vízvezeték, csatornázás, egészségügyi s nevezetesen járványrendészet dolgában még nagyon sok a kívánni való vidéki városainkban, a mint azt a halálozási statisztika adatai — sommásan bár — de kérlelhetlen pontossággal visszatükrözik. Hogy a városok emelkedésével azok egészségügyi viszonyai mind fontosabbakká válnak s hogy a hazánkat különben is szomorúan jellemző nagy gyermekhalandóság egyik igen jelentős ellenszere épen a városi egészségügy javítása volna: azt nem szükség mondani. Egy legújabb, feltűnést keltett statisztikai tanulmány²⁾ kellő világításba helyezte azt a tényt, hogy a kultúrával a gyermekhalandóság a városokban jobban apad, mint a vidéken. Kívánatos, hogy hazánk ne maradjon el a javulás útján, a mely fáradságos ugyan és terhekkal jár, de a hozott áldozatok a nemzet legbecesebb kincsében, az emberanyagban térülnek meg.

109. l. közölt összeállítás szerint fővárosunk 1899-ben 84 nagyváros közül a 46, illetve 58 helyet foglalja el.

¹⁾ »Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk« című, fentebb idézett tanulmányomban tüzetesen foglalkoztam azzal a kérdéssel, mikép lehet a vidéki és városi lakosság halálozási viszonyait összehasonlítani, — hogy úgy mondjam, egy nevezőre hozni. (Lásd a 158—159. l.) Ugyanott (154—155. l.) jeleztem, hogy »városaink és pedig igazi városi jelleggel bíró nagy iparos városaink azok, a melyeknek halálozási viszonyai leg-sötétebb pontját képezik közegészségi állapotainknak«. Újabb anyaggal »A magyar korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« többször idézett mű szolgál, de csak egy esztendőre épűgy, mint a M. statisztikai Évkönyv egyes folyamái. A városok népességét azonban a vándorlások lényegesen befolyásolják s így az új arányszámok, melyek különben javulást mutatnak, nem szabatosak.

²⁾ Lásd Prinzing Fr. értekezését: »Die Kindersterblichkeit in Stadt und Land« a Conrad-féle »Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik« III. Folge. 20. Band. 5. H. (1900 november) 593. s. k. lapjain.

Népesedésünk menetének másik új vonása, a szaporaság erős csökkenése. Szemben a nyolczvanas évek átlagával, a kilenczvenesekben legalább 7°/_o, sőt 1898—1900. években jó 10°/_o csökkent az élveszülöttek aránya még akkor is, ha az osztónak, a népszámnak kivándorlásokozta valószínű apadását számbaveszszük.¹⁾ S a mi e jelenségnek súlyát növeli, az az, hogy a sülyedő irányzat szinte állandó. Vizsgáljuk azt közelebbről.

Az első nagyon szaporátlan év, az 1890., mely még az utolsóelőtti évtizedhez tartozik, az 1889. évi rossz gabonatermesben s igen kis részben az 1889. évi VI. t.-cz., az új véd-erőtörvény azon rendelkezésében talál magyarázatra, mely az ujonczozás idejét egy évvel későbbre helyezvén, egy évfolyam szülőtteit kizárta a katonasort nyomon követő családalapításból,²⁾ mi az 1890. év házasságkötéseinél valamelyest már éreztette magát. Ettől kezdve a termések állandóan elég jók s egymástól alig különbözök levén,³⁾ csak az 1898. év meglepően kicsiny születési arányát írhatjuk a termés rovására, miután az 1897. év minden főtermékben csakugyan igen gyenge volt. Ám azóta, ha nem is kiváló, de közepes terméseink voltak, s a születési arányszám még sem üti meg többé a 40°/_o-t, még az 1900. évben sem.

E feltűnő jelenség magyarázatánál természetesen első sorban a házasságkötések menetére kell gondolnunk. Az újonnan kötött házasságok leggazdagabb forrásai a népesség gyarapodásának,

¹⁾ Ez esetben az osztót pl. 1899-ben legföljebb 300,000-rel kellene csökkenteni, mi a birodalmi születési arányszámot 39^o2^o/_o-ról 39os-ra emelné. Az előző években a különbszet ennél is kisebb.

²⁾ Lásd a többször idézett kiadvány »A m. korona országainak 1897. évi népmozgalmi statisztikája« 39. l. E tényező különben a házassági kor emelése folytán állandóan csökkenti valamivel a házasságkötések s így a születések számát is.

³⁾ Az előző jegyzetben hivatkozott kiadvány az 1890—98. évek születési arányszámát csak az előző évi búza, rozs és kétszeres-terméssel veti össze. Tudvalevőleg azonban hazánk igen sok vidékén nagyobb jelentőségű a nép jólétére a kukoricza, illetve a burgonyatermése, mint a jelzett terményeké. Bizonyítékok erre a »A m. k. országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma« című kiadványhoz írt jelentésem 6. és 7. lapjain található.

a mint azt ma már a magyar születési statisztika számszerűleg pontosan képes kimutatni.¹⁾

Már most tény az, hogy házassági arányszámunk, ezer főre kiszámítva, erősen apadt a kilenczvenes években. Még a nyolczvanas évek első felében, a magyar közgazdasági élet gyors javulásának hatása alatt e szám 10-en felül állott, a második lustrumban, 1886—90 közt már 9-re süllyedt s megtartva ez utóbbi arányt még a kilenczvenes évek első felében, 1896-ban 8'0-ra, 1897. 8'2-re, 1898. 8'3 helyezkedett s csak 1899-ben szökött fel a régi színvonalra, 9'0-ra, mely vonalról az 1900. évben valószínűleg ismét lehanyatlik.²⁾ Az utolsó öt év tehát valószínű 8'5⁰/₀₀ átlagával jól alúlmarad az előző korok megfelelő arányszámain.

Semmi kétség, hogy a házassági arány apadása egyik oka a szaporaság kimutatott csökkenésének. S ha születési statisztikánk már régebben gyűjtötte volna azokat a felettébb érdekes adatokat, melyek feltüntetik, hány újszülött származott a bizonyos évben kötött házasságokból, lemérhetnők azt a részt, melyet a csökkenő házassulási hajlam szaporaságunkon üt.³⁾ Ily alap hiányában kísérletképen a legitim szaporaság azon mértékéhez fordúlhatunk, melyet a törvényes újszülötteknek a kötött házasságokhoz való viszonyítása nyújt. Mivel itt okvetlenül hosszabb időközökkel kell számolni, adom a Magyarbirodalom vonatkozó számaait 1880—1899 között. Jutott törvényes élveszülött egy esketésre:

1881—90. 4'2, 1891—95. 4'3, 1896—99. 4'3.

¹⁾ A »Magyar statisztikai Évkönyv« VII. évfolyama (1899.) 35. és köv. lapján közli, hogy az 1897., 1898. és 1899-ben kötött házasságokból hány törvényes gyermek származott az 1898. és 1899. években külön-külön. E számok mutatják, pl. hogy az előző évi házasságból eredtek az illető év elsőszülötteinek nagyobb felét, összes szülötteinek majd 10%-át adják.

²⁾ Az 1900. év első 11 hónapjában az egész államban 161,302 házasság jött létre, pro rata temporis számítva 8'7⁰/₀₀.

³⁾ Egyelőre az 1898. és 1899. évek adataiból csak arra következtethetnénk, hogy valamely év házasságkötéseiből a következőben a kötések 45—47%-ának megfelelő születés ered, a következő (harmadik) évben már csak 31% körül. Ezek az arányok is még nagyon kevés adaton alapulva, bizonytalanok.

Mint látjuk, az arányszám rendkívül állandó. Véve már most azt az esetet, hogy az 1891—90. évtized átlagában az új házasságok aránya változatlan marad, az elveszültek száma, a törvényteleneket is befoglalva, oly mértékben növekednék, hogy az 1891—99 átlagában 40's helyett 44'9⁰/₁₀₀ lenne, vagyis még magasabb, mint az 1881—90. évek átlaga.¹⁾

Ám e kísérlet tudatosan hibás. Mint »A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma« című hivatalos kiadvány általános jelentése 13. lapján igazoltam, az esketési szám gyors sülyedése az egy házasságkötésre eső újszülöttek számát természetszerűleg emeli.²⁾ Ám ily jelenséggel állunk szemközt a kilenczvenes években, különösen azok második részében. Ha tehát azt látjuk, hogy az újszülöttek szorzója nem nő: ez annak a jele, hogy a házassági termékenység, új és régi házasságokat összefoglalva, csökken. Az új házasságok nagyobb száma a szorzót (esetünkben 4'3) csökkentette volna s így annak teljes átvitele a házasságkötésekre túl magas születést ad. Végül nem vettük számba, hogy a házasságkötések régi színvonalának megmaradása esetén valószínűleg kevesebb lett volna a törvénytelen szülöttek száma, a melyet tehát apasztanunk kellett volna.

Bár tehát pontos számítási alap nem áll rendelkezésünkre, hogy a házassági termékenységet mérjük: a felhozottakból következtethetjük, hogy *az 1890 óta lefolyt években nemcsak a házasságkötési hajlam apadt igen szembeszökő arányokban, hanem a házasságok termékenysége is csökkenésben van s e két tényező együttműködése hozta meg azt a jelentékeny születési hiányt, melyet tapasztalunk.*

Szaporaságunk e csökkenésének magyarázatát a területi elemzés volna hivatva megkönnyíteni. Vajjon a föld népénél vagy a városokban jelentkezik-e az; vajjon az ország szegény

¹⁾ Az 1881—90. évtized átlagos birodalmi házasságkötési aránya, 9'6⁰/₁₀₀, az 1891—99. évek átlagánál 10'3% magasabb. Ha a törvényes születéseket ily arányban emeljük, a 9 év alatt 626,000 újszülöttel kapunk többet, mi az összes elveszültek arányát 3'8⁰/₁₀₀-vel magasabbra szöktetné.

²⁾ A születések egy része ugyanis, mely régiebb házasságokból származik, változatlan arányt feltételezve, nem apad s csak az új házasságok szülöttei fogynak: az osztandó tehát nem apad oly mértékben, mint az osztó.

vidékei avagy a jobb módban levők lettek-e szaporátlanok? Ám mindeme kérdésekre csak az új népszámlálás alapján fogunk megbízható választ kapni. Ma csak arról lehet szó, nagyobb területeket vizsgálni meg abban az irányban, hogy hol mikép változott a natalitás; itt is az alapszám, a lakosság nem ismerése kisebb-nagyobb hibák forrásává lesz.

Az ország nyolcz része szerint jutott ezer lélekre élveszületett: *(Lásd az erre vonatkozó kimutatást a 24. lapon.)*

Nagyon jellemzők e táblázat számai. A szaporaság csökkenése ugyan általános tény, mely alul nincs kivétel. De a mérték nagyon eltérő. Míg a társországok születési arányszáma az utolsó 4 évnek az 1881—90. évtized átlagával való szembeállításánál csak $3\cdot3\frac{0}{100}$ súlyedést mutat, két országgrészben a romlás $5\frac{0}{100}$ -t is meghalad. Ezek a Duna jobbpartja, $5\cdot3\frac{0}{100}$ különbözettel, és, legnagyobb arányban, a Tisza—Maros szöge, hol a csökkenés nem kevesebb, mint $8\cdot3\frac{0}{100}$. Ez a túlnyomó nagy részben gazdag talajú vidék, a bánási búza hazája, mely a nyolczvanas években még az átlagot jóval meghaladó szaporasággal dicsekedett s a sorban harmadik volt,⁶ a század végén már az átlagon jóval alul áll, és ötödik helyre került, úgy azonban, hogy csak csekélységgel, $1\cdot2\frac{0}{100}$ -el mutat jobb viszonyokat, mint a legrosszabb országgrész, Erdély.

A mennyiben tehát viszonzyszámainkat a kivándorlás, valamint a belső vándorlások lényegesen meg nem változtatták, a XIX. század utolsó évtizede ép az ország legáldottabb vidékeit, a magyar Dunántúlt, hazánk e gyöngyét s az Alföld délkeleti részét tette szaporátlaná. Amott a születési arányszám alacsonysága nem új dolog, de fokozódott, emitt a szaporátlanúság új s a mi azt nemzeti szempontból aggályossá teszi, úgy látszik, a magyar rész vesztett leginkább. Összeállítottam Csanádmegye s a bár nem idetartozó, de vele szomszédos Csongrád- és Békésmegyék születési arányszámait. E szerint esett 1000 lélekre élveszületett: *(Lásd az erre vonatkozó kimutatást a 25. lapon.)*

Országrészt	1881—90	1891	1892	1893	1894	1895	1891—95 átlag	1896	1897	1898	1899	1896—99 átlag
Duna bal partján	44'1	42'5	40'0	43'2	42'3	42'4	42'1	41'7	40'2	38'9	39'7	40'1
Duna jobb partján	41'5	38'8	37'8	38'7	38'4	37'6	38'3	36'9	36'4	36'0	35'4	36'2
Duna-Tisza közén	45'9	43'5	41'9	43'8	42'9	42'2	42'8	42'1	42'5	41'3	41'2	41'8
Tisza jobb partján	44'7	44'2	41'7	44'9	43'5	44'2	43'7	44'1	41'5	39'3	40'2	41'3
Tisza bal partján	47'0	48'1	45'4	48'5	46'1	46'5	46'9	44'9	44'3	39'2	42'8	42'8
Tisza-Maros szögén	45'6	42'3	40'0	42'8	40'8	40'4	41'3	38'9	38'6	34'1	37'5	37'3
Erdélyben	40'2	39'8	37'6	39'8	37'2	38'9	38'7	37'7	38'1	32'7	35'9	36'1
Horvát-Szlavonországban	44'4	43'0	41'1	42'5	42'9	43'6	42'6	41'4	41'6	39'6	41'7	41'1

Vár- megye	1881—90	1891	1892	1893	1894	1895	1891—95 átlag	1896	1897	1898	1899	1896—99 átlag
	Csanád	53'3	49'0	46'0	46'3	44'6	41'0	45'4	42'8	43'1	41'9	42'4
Békés	48'1	44'2	43'2	43'8	41'7	40'5	42'7	41'2	41'3	41'3	40'6	41'1
Csongrád	45'1 ¹⁾	47'8	44'8	45'4	44'7	39'9	44'4	41'8	40'5	40'7	39'6	40'6

Valóban megdöbbentő eredmények. Csanád vármegye, a nyolczvanas években az egész magyar állam legszaporább területe, nem kevesebb, mint $10'5^0_{/00}$ -t veszített születési arányától s most csak kevéssel áll felül az egész állam megcsappant születési arányszámán. Békés vármegyében a romlás $7^0_{/00}$ s Csongrádban, ha a városokat is bele vesszük, alig kevesebb. A szocialistikus mozgalmak szinterének demografiája tehát sajátos világot vet a nagy magyar Alföld lakosságának helyzetére s ráutal azokra a hatalmas tényezőkre, melyek ott az elégtelenségnek s a szaporaság nagy hanyatlásának közös okai voltak. Mekkora elszegényedésnek kellett közbejönnie, hogy e természettől szaporafaj, a magyarság expansiv erejének e büszke példaképe, ennyire átalakuljon egy rövid évtized lefolyása alatt!

S ezzel szemben éppen nem vigasztalás az, hogy a magyar Alföld szívének vezető szerepét szaporaság terén az ország északkeleti megyéi látszanak átvenni. Ezek közül Szabolcs még magyar, de már Máramaros, Bereg és Ugocsa idegen elemekkel telvék s nemzeti szempontból azok nagy szaporasága nem nyereség. Valószínű egyébiránt, hogy itt a galicziai beszivárgás is szerepet játszik az arányszám fokozásában — ellenben a rutének felsegélyezésére irányuló actio még számainkban alig tükröződhetik vissza.

Demografiai szempontból különös érdekléssel bír az ország szaporátlan vidékeinek kiczövekelése és a viszonyok fejlődésének tanulmányozása. Azért egy rövid pillantást vetek oligan-

¹⁾ Az 1881—90. évi tíz éves átlagnál a két törvényhatósági várossal, Szegeddel és Hódmezővásárhelyvel együtt, mi kellenél alacsonyabbá teszi az arányszámot, miután e városok, főleg pedig az utóbbi, nem oly szaporák, mint a vármegye.

throp megyéinkre, hogy lássuk, fennáll-e még az irányzat a szaporaság mesterséges megakadályozására, s ha igen, egyenlő-e az az ország különböző részein? E végből beérem a felvidék két szaporátlan megyéjének, Hontnak és Gömörnek, a Dunántúl oliganthrop sarkának, Baranya, Somogy és Tolna vármegyéknek, az erdélyi szaporátlan területnek, a szász megyéknek s az azokkal összefüggő oláh vidéknek s végül a társországok oliganthrop megyéjének, Belovár-Körös vármegyének születési arányait feltüntető következő táblázattal. Jutott ezer előre elveszülött: *(Lásd az erre vonatkozó kimutatást a 27. oldalon.)*

A feltüntetett megyék egyike-másikában, igaz, a vándorlások is módosíthatták az eredményt, de a tanulságokat alig változtatnák meg. A szomorú tanulság pedig az, hogy az oliganthrop hajlam nemcsak nem csökkent, hanem erősödött. Az egy és kétgyermekrendszer, a hol egyszer bevette magát, megrögzött szokássá válik, a mely inkább terjed, semhogy megszűnnék. De a legszomorúbb a dologban az, hogy ép a magyar oliganthrop vidék, a Dunántúl délkeleti sarka, romlott tovább a legnagyobb mértékben. Baranyában 6·5, Somogyban ugyanannyi, sőt Tolnában ép 7·9⁰/₁₀₀-vel hanyatlott a szaporaság, jóval nagyobb arányban, mint az országos átlagban s a Dunántúl arányszámának fent jelzett feltűnő romlásában nyilván nagy része van e vidék máris aggasztóvá lett gyermekhiányának. Ellenben kisebb a hanyatlás a tót oliganthrop területen; ¹⁾ Erdélyben csak Brassóban találunk az országos átlagot meghaladó hanyatlásra, miben azonban a kivándorlásnak is lehet része; az oláh többségű megyékben sem igen romlott a helyzet, sőt aránylag, az országos átlaggal összevetve, még javult is. Csupán a horvátok oliganthrop megyéje, Belovár-Körös, osztja a Dunán-

¹⁾ »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« című hivatalos kiadvány általános jelentésének 42. s köv. lapjain az egyes közigazgatási járásokig lemenően tüntettem fel az 1890. és 91. évek születési arányszámait. Ott kitűnt, hogy Hont vármegyében a korponai és báti, Gömörben a rimaszécsi és tornaljai járások, továbbá N.-Rőcze és Rimaszombat r. t. városok a legszaporátlanabbak. Újabb ilyenmű részletes kimutatások hiányában természetesen nem tudhatni, hogy a szóban forgó megyék egyes alkotórészei minő irányban változtak.

	1881—90	1891	1892	1893	1894	1895	1891—95 átlag	1896	1897	1898	1899	1896—99 átlag
Hont vármegye	37'7	33'6	33'0	36'3	36'0	34'6	34'7	34'6	33'6	31'4	31'4	32'7
Gömör »	39'2	37'9	35'0	40'0	38'5	38'9	38'1	38'0	37'1	34'6	35'0	36'2
Baranya »	37'8 ¹⁾	34'0	33'1	35'1	33'4	32'5	33'6	31'0	31'7	30'7	31'6	31'3
Somogy »	41'8	38'0	36'3	39'7	38'1	37'6	37'9	35'3	35'8	35'0	35'0	35'3
Tolna »	40'8	36'3	35'0	36'8	34'9	34'5	35'5	33'6	32'7	32'8	32'6	32'9
Besztercze-Naszód várm.	36'6	35'3	34'8	37'0	33'5	35'5	35'2	33'7	35'2	32'1	35'5	34'1
Brassó vármegye	38'1	38'1	33'7	35'2	33'9	35'2	35'2	32'9	33'0	31'6	33'0	32'6
N.-Küküllő »	35'8	35'2	33'9	35'2	32'7	34'2	34'3	32'6	35'0	29'5	36'4	33'4
Szeben »	36'7	35'7	34'1	36'2	34'1	36'5	35'3	33'4	36'7	31'5	32'8	33'6
Hunyad »	37'3	37'6	36'9	38'6	36'4	38'1	37'5	38'4	38'1	33'7	36'3	36'6
Krassó-Szörény vármegye	35'9	34'6	32'6	35'7	34'1	36'1	35'3	33'3	33'1	28'3	32'2	31'7
Belovár-Kőrös »	41'3	34'3	32'4	35'6	35'6	36'2	34'8	35'1	34'1	33'2	35'9	34'3

¹⁾ Beleértve Pécs városát. Az újabb adatok azonban a város nélkül értetnek, mi inkább enyhíti a hanyatlást, sem-
 hogy fokozná.

túl szomszédos megyéinek sorsát: az 1896—99. évek átlagában $7\frac{0}{100}$ levén hanyatlás, mi annyival feltünőbb, mert a társorszá-
gok szaporasága, mint láttuk, jól tartja magát. Nagyban és
egészben tehát a magyarság az, melynek körében jobban elhara-
pózott az a társadalmi kór, melynek okait és orvosszereit M. T.
Akadémiának is vizsgálat tárgyává kívánta tenni, mikor az
Első Magyar Általános Biztosító társaság pályadíját arra a
kérdésre tűzte ki, hogy a születéseknek a Dunajobbparti rész
némely vidéken mutatkozó feltünő csökkenését mely társadalmi
és gazdasági okok idézték elő s mely intézkedésekkel lehet a
bajt megorvosolni.¹⁾

Nem érdektelen a szaporaság változásának tanulmányo-
zása vallások szerint. Az új népszámlálás eredményeinek meg-
ismeréseig a számítási alap itt sem biztos ugyan, de a hitfele-
kezeti arányokat a természetes szaporaságon kívül, melyet
tekintetbe vettünk, egyéb viszonyok erősebb mértékben nem
alakítják át.²⁾ A következő táblázatban csak az anyaországra
szorítkozva egymás mellé állítottam öt nagyobb számú hívővel
bíró keresztény felekezetünk, valamint a zsidók születési ará-
nyát ezer lélekre:

¹⁾ A pályázat eredménytelen maradt. Érdemes idézni azokat a sza-
vakat, melyekkel az Akadémiai Értesítő 1899. augusztusi számában meg-
jelent bírálati jelentés kezdődik. »A bajok közt, melyek népünk számát
apasztják s erkölcsi és testi épségét aláássák, egy sincs veszedelmesebb,
mint a Duna jobb partjának tekintélyes részén lábrakapott s évről-évre
terjedő egy gyermekrendszer. A baj orvoslása annál sürgősebb, mert
éppen a magyar fajt támadja meg s nemzeti létünk gyökerén rágódik.«
Aláírva: Láng Lajos, r. t. és Vargha Gyula, l. t.

²⁾ Az amerikai kivándorlás főleg a róm. katolikus, a romániai
kivándorlás pedig ugyanezen s aztán a görög-keleti egyház híveit apasztja:
a zsidók szaporodnak bevándorlás révén.

	1881—90	1891	1892	1893	1894	1895	1891—95 átlag	1896	1897	1898	1899	1896—99 átlag
Róm. kath.	46'6	44'5	42'5	44'7	43'9	43'4	44'8	42'2	42'0	40'4	40'7	41'6
Gör. kath.	47'1	46'5	43'7	47'6	44'0	44'8	45'3	42'8	42'4	36'6	41'1	40'7
Gör. keleti	42'8	41'6	39'3	42'4	39'7	39'7	39'5	39'2	39'1	33'1	37'7	37'3
Ágostai ev.	38'9	37'4	35'8	37'2	36'4	36'6	36'7	36'2	35'9	34'2	35'2	35'4
Evang. ref.	40'5	38'8	37'4	39'3	38'1	38'8	38'5	37'5	37'5	35'0	35'8	36'5
Izraelita	36'4	36'9	34'9	35'8	34'9	36'1	35'7	36'4	34'7	34'9	34'3	35'1

Nagyban és egészben felekezeteink szaporasága nem változott: a születések az egész vonalon fogytak s a szaporasági sorrend sem alakult át, egyetlen kivétellel az 1896—99. évek átlagában a görög-katolikus és római katolikus hívek bekövetkezett helycseréjének, mely az utóbbiakat tette első helyre az eladdig mindig szaporább görög-katolikusok rovására. Ámde e fordulat csak az 1898. év nagyon kivételesen rossz aránya idézte elő a görög-katolikusoknál s az valószínűleg csak átmeneti jelenség. A protestánsok most is erős hátrányban vannak különösen a két katolikus felekezettel szemben, bár e hátrány valamelyest kisebbedett, főleg az ágostai evangélikusoknál. A protestáns oliganthropiát tehát, nem ugyan abszolút, hanem viszonylagos értelemben, némileg enyhítette a katolikus és görög-keleti egyházak szaporaságában beállott nagobbmértékű hanyatlás. Ellenben alig változott valamit a zsidók szaporasága: e vallás híveinél a születési arányszám úgyszólván állandó s tekintetbe véve azt, hogy a halandóság ott rendkívül csekély,¹⁾ nem is hasonlítható a keresztény felekezetek bármelyikének halandóságához:²⁾ természetes, hogy a lefolyt évtizedben is

¹⁾ Az 1896—99. évek átlagában ez arány 17% volt ezerre, mi Nyugateurópa legjobb arányainak felel meg.

²⁾ Ugyancsak az 1896—99. években a keresztény felekezetek közül legkedvezőbb viszonyokkal az ágostai evangélikusok dicsekedhettek, 24'9⁰/₀₀-el, utánok az evang. reformátusok 26'5⁰/₀₀, míg a római katolikusok 27'8⁰/₀₀, a görög katolikusok 31'5⁰/₀₀, a görög-keletiek ép 31'8⁰/₀₀ arányt adtak.

leggyorsabb volt a szaporodás a zsidóknál.¹⁾ A végeredmény az, hogy a natalitas különbségei csökkentek; a nyolczvanas években $10\cdot7\frac{0}{100}$ -re rúgott legnagyobb eltérés helyét $6\cdot5\frac{0}{100}$ eltérés váltá fel a kilencvenes évek második felében. Hogy ez az egyes nemzetiségek natalitására hogyan hatott: azt tüzetesebb, de ma szintén nem teljesen megbízható területi elemzés nélkül megállapítani nem lehet. A görög-keletiek igen erősen csökkent születési aránya az oláhok rovására esik s részben a görög-katholikusokra is ezt kell mondani: ezzel szemben azonban a túlnyomóan magyar római katolikusok szaporaságának csökkenése már nemzeti szempontból igenis sajnos jelenség s a Dunántúl népesedésében jelzett bajokra, valamint a felvidéki kivándorlásra látszik utalni.²⁾

Távolabbról érdekelnek bennünket a társországok viszonyai, hol is a görög-keletiek szaporasága, egyenes ellentétben az anyaországgal, nagyobb a római katolikusokénál. E tekintetben változás nem történt s ma is a nemzetiségi ellentétek, a szerbek nagyobb, a horvátok kisebb születési aránya döntenek.

Ámde, mint általában, úgy a népesedési statisztika terén is csak úgy nyernek számaink értéket, itéletünk pedig biztosságot, ha a nemzetközi összehasonlítások mérlegére teszszük azokat. Fokozott mértékben így vagyunk a magyar népesedési jelenségek legújabb fejlődésével, mely fővonásaiban nyilván valami nyugateurópai, hogy úgy mondjam, bizonyos kulturjelleggel áruul el. Mert nemcsak a vizsgálatást keresve kereső francia sociologusok mondják, hanem nagyon általánosan elterjedt nézet az, hogy a kultúra szaporaságellenes. A népesedéstan nagy mestere, Malthus maga, valamint iskolája, sőt, a mi legeredetibb

¹⁾ Az 1896—99. évek átlagában $17\cdot6\frac{0}{100}$ évente, míg a leggyorsabban szaporodó keresztény felekezet, a római katolikus, csak $13\cdot8\frac{0}{100}$ -ot mutatott. Jellemző egyébiránt, hogy a zsidóknál az évtized legrosszabb éve, 1898, nem süllyesztette le a születési arányt, mi arra mutat, hogy jólétök független a mezőgazdasági termelés balsikereitől.

²⁾ Új népesedési statisztikai adatgyűjtésünk ugyan nemzetiségek szerint is feltünteti a születéseket stb., de ez adatok jelentőségét még elébb a népszámlálás próbakövére kell tenni. 1896—99 közt az egyes évek igenis nagy eltérést mutatnak.

a dologban, leghevesebb ellenségeinek egy része is ¹⁾ axioma-kép hirdeti e tételt.

Nem tartozik e helyre, hogy a nagy kérdés elméletével foglalkozzam. A következő táblázatban csak néhány európai nemzet születési arányszámának újabb alakulását tüntetem fel és pedig a XIX. század második felére szorítkozva:

	1851—60	1861—70	1871—80	1881—90	1891—95	1896	1897	1898
Ausztria	38'2	38'5	39'2	38'0	37'5	38'0	37'3	36'2
Németbirodalom	35'3	37'2	39'2	36'8	36'3	36'3	36'0	36'2
Ebből Poroszország	37'6	38'3	39'0	37'4	37'2	37'2	37'0	37'1
> Szászország	39'2	40'4	42'8	42'0	39'9	39'8	39'6	39'7
> Bajorország	33'3	36'9	40'4	36'8	36'3	36'8	36'4	36'5
Svájcz	—	—	30'9	28'3	28'2	28'8	29'1	29'4
Franciaország	26'1	26'3	25'4	23'9	22'6	22'5	22'4	22'1
Nagy-Britannia-Irország	—	—	33'9	31'2	29'6	29'2	29'1	28'9
Ebből Anglia	34'1	35'2	35'4	32'5	30'5	—	—	—
> Skócia	33'9	35'0	34'8	32'4	30'7	—	—	—
> Írország	—	26'2	26'3	23'4	22'9	—	—	—
Belgium	30'4	31'6	32'0	30'1	29'2	29'0	28'9	28'6
Németalföld	33'3	35'3	36'2	34'2	33'0	32'7	32'5	31'9
Dánia	32'5	31'0	31'4	32'0	30'3	30'5	29'9	30'5
Norvégia	33'0	30'9	30'8	30'6	30'3	30'4	30'0	30'3
Svédország	32'8	31'4	30'5	29'6	27'5	27'2	26'7	—

Csak a nagy vonásokat vizsgálva, melyeket táblázatunk elárul: bizonyos sülyedő irányzat elég általános ugyan, de nincs jelentékeny kivételek nélkül s a hol van is csökkenés, az többnyire nem mondható jelentékenynek. A nyolczvas

¹⁾ Az amerikai Carey-től s a híres német statisztikustól, Engeltől kezdve a socialistákig, Fourier, Proudhon, Marx és George-ig, s a physiologiai okokból kiinduló Doubleday-ig s a leghíresebb angol sociologusig, Spencerig.

évekhez mérve sem Ausztria, sem Németország nem mutat számbavehető apadást a natalitas számaiban. Svájcban az utolsó években némi növekedést találunk. A régebbi évekkel összemérve koronkint jelentékeny emelkedésre bukkanunk; oly mértékű hanyatlásra, minő hazánkban a nyolczvanas évek óta mutatkozik, példát egyáltalában nem találunk.

Érdekes volna Kelet-Európa viszonyait hasonló irányban megvizsgálni. Azonban a népszámlálási alap hiányában vagy legalább kétes értéke mellett a vonatkozó számokra építeni nem igen lehet. Oroszország első 1897. évi népszámlálása nagy meglepedést, nem várt magas népszámot hozott; kétségtelennek látszik, hogy ott a születési arány $45\frac{0}{100}$ körül jár, s ha a halandóság nem kivételes nagy, az évi népszaporodás az európai területen messze meghaladja az 1 milliót, kedvező években a $1\frac{1}{2}$ milliót is.¹⁾ Szerbia születési arányszáma nagyon hullámzik, de jól túl van a $40\frac{0}{100}$ -en, mi a magyarországi viszonyokkal egyez.²⁾ Románia 1899. évi népszámlálásának ideiglenes eredményeit³⁾ felhasználva, kiszámítottam ez ország utolsó 6 évi születési arányát, mely — az 1894—99. évek átlagában — megközelítőleg $42\frac{0}{100}$ -nek látszik lenni, tehát jóval magasabb, mint hazai oláh népünknel általában.⁴⁾ Régebb idővel való összehasonlítás nem áll rendelkezésünkre s nem mondhatjuk meg, hogy ott a születési arány sülyedt-e vagy sem; a jelen-

¹⁾ Így 1893-ban 1.267,163, 1894-ben 1.323,210, 1895-ben 1.326,470, 1896-ban 1.513,270, 1897-ben 1.716,168 volt az európai Oroszországra kimutatott születési többlet.

²⁾ Szerbia születési arányszáma a Conrad-féle Jahrbücher für National-oekonomie und Statistik III. évf. 17. kötet, 1899. 4. f. 539. l. szerint 1861—70. $44\frac{7}{100}$, 1871—80. $40\frac{8}{100}$, 1881—90. $44\frac{9}{100}$, 1891—95. $43\frac{1}{100}$ volt, míg a »Statistical Abstract for the principal and other foreign countries in each year from 1888 to 1898. London 1900.« című ismert kiadvány az 1896. évre $41\frac{2}{100}$, 1897-re $42\frac{6}{100}$, 1898-ra $43\frac{5}{100}$ -t jelez.

³⁾ E szerint a népesség 5.912,520 főt tett volna, szemben az 1894-ben talált 5.406,249-el.

⁴⁾ »Népünk korviszonyai és halálozási statisztikánk« című, fentebb már idézett felolvasásomban (VI. fej.) foglalkoztam nemzetiségeink korviszonyaival s ezzel kapcsolatban a szaporaság kérdésével is. A biharmegyei s általában az észak-nyugati szélén elterülő rétege az oláhságnak szembeállítva a Marostól délre lakó zömmel a 118. l.

legi arányok azonban olyanok, hogy azokkal legfeljebb csak a Királyhágón innét lakó görög-katholikus oláhok magas natalitása mérhető össze.

Ám a mai statisztika, mely a réginél sokkal válogatósabb és kritikusabb azon eszközök dolgában, melyekkel az egyes demografiai jelenségeket lemérni s aztán multban és jelenben, nemzetről nemzetre összevetni szokta: az összes népességhez viszonyított születési arányszámot épúgy nem tartja pontos, megbízható mértéknek, mint nem fogadja el a megfelelő nyers arányszámokat a házassági hajlam avagy a halandóság jelzőiül. A finomabb vonások, az egyes jelenségeket alkotó elemek észlelésére pontosabb eszközöket használ.

Nem tartozik ide ez eszközök tárgyalása s általában a demografiai összehasonlítások módszertana. Legyen szabad beérnem azzal, hogy a natalitás mérésére az újszülötteket a nemzéképes női népességhez és pedig a törvényes és nem törvényes leszámazású szülötteket külön-külön a megfelelő női népességhez kell viszonyítani. Ily viszonzyszámokat hazánkra tudtommal először, kezdeményezésemre, közölt az Országos m. kir. statisztikai hivatal.¹⁾

Hogy nemzeti szaporaságunk kellő megvilágítást kapjon, idézem Bodionak a »Bulletin de l'Institut international de statistique« VII. kötetében²⁾ közölt táblázatát. Jutott ezer házasság, illetve ugyanennyi nem házasság, 15—50 év közt álló nőre élveszülött:

¹⁾ »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« című többször idézett kiadványban. Lásd az »Általános jelentés« 42. lapját, valamint az 54. s következő lapokat. Ezen alapon egészen önállóan, az 1890. körül foganatósított népszámlálások alapulvételével számítottam ki 13 idegen ország szaporaságmutatóját a »Magyarország statisztikája stb.« című könyvem 162. lapján.

²⁾ Lásd a 18. és 21. lapokat. A tanulmány czíme: Movimento della popolazione in alcuni stati d' Europa e d' America.

	Év	Törvényes gyermek	Törvénytelen gyermek
Német-birodalom	1874—90	270	26'5
Skócia	1874—91	269	19'9
Belgium	1874—91	265	19'8
Olaszország	1874—91	251	24'6
Anglia Walesszel	1874—91	250	12'1
Ausztria	1874—91	250	44'4
Svédország	1874—91	240	21'2
Irország	1874—91	240	4'1
Svájc	1874—89	236	10'2
Franciaország	1874—91	163	16'7

Ebben a sorozatban Magyarország nincsen benne. Miután azonban Bodio az ő arányszámait az illető államok 1880-ban vagy 1881-ben foganatosított számlálásai alapján állapította meg, e hézagot pótolhatjuk, legalább megközelítő pontossággal, az 1879—82. évi születések segélyével »A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma« című kiadványban ¹⁾ kiszámított arányszámokkal.²⁾ Ez utóbbiak a törvényes élveszületteknél ezer házas nőre 231, a törvénytelen gyermekeknél ezer nem házas nőre — mindig a 15—50 éves korban — 41 szülöttet adnak. Házasságaink termékenysége tehát messze fölötte állott ugyan a francia házasságokénak, de alatta valamennyi egyéb, a táblázatban foglalt népének. Ellenben a törvénytelen szülötteknél csak Ausztria előzött meg bennünket egy csekélységgel.

Újabb és közvetlenebbül összehasonlítható adatokat közöltem volt az 1890 körül foganatosított népszámlálások alapulvételeivel »Magyarország statisztikájában«.³⁾ Egymás mellé állítva

¹⁾ Magyar statisztikai közlemények, új folyam, VIII. kötet. Budapest, 1895, a 20. lapon.

²⁾ Miután, mint fentebb láttuk, az 1879—82. évek születési arányszáma az előző és következő évekhez mérten közepes, az elég jó képet ad szaporaságunkról.

³⁾ Lásd a 162. lapon. Ugyanott a 166. lapon az ország nyolcz

a törvényes, nem törvényes s az összes natalitást, volt az ezer 15—50 éves nőre:

	É v	Törvényes	Nem törvé- nyes	Összes
Szerbiában	1889—92	—	—	190
Magyarországon ..	1888—93	233	44	170
Bulgáriában	1883—92	—	—	168
Ausztriában	1888—93	249	43	147
Németbirodalomban	1888—93	258	27	145
Németalföldön	1885—94	285	9	140
Finnországban	1888—93	238	18	135
Belgiumban	1888—93	246	20	120
Angla- és Walesben	1888—93	228	10	117
Svédországban	1889—92	228	22	115
Svájcban	1885—91	227	10	113
Norvégiában	1889—92	205	15	106
Franciaországban	1889—92	148	16	88

E sorozat tagjai részben mások, mint az előző: hazánk itt a legitím natalitás dolgában valamivel jobb helyet foglal el, mert a magas Észak s a bérczes Svájc későn fejlődő népeinek késői házasságai valamivel elmaradnak mögöttünk, sőt elmarad Anglia is, hol újabban tényleg apadt a születések száma. A törvénytelen natalitás terén itt, sajnos, legelső helyre kerülünk. Az utolsó rovat számainak összehasonlítása mutatja, hogy az összes szaporaság magas lehet, ha a nők nagy arányszáma él házasságban, bár a házasságok magok épen nem szaporák is.

Mindent összevéve tehát be kell vallanunk, hogy a magyar házasságok termékenysége jóval alulmarad a nyugati népek

része szerint tüzetesen feltüntettem a natalitás ez arányszámain. A Duna jobbpart 214, s Tisza—Maros szöge 207 és Erdély 197 törvényes élveszülöttel ezer házasságban élő nőre ugyancsak alatta marad a nyugat-európai államoknak, sőt az északeurópaiak közül Norvégia, a legrosszabb helyen álló, Erdély arányszámát mégis meghaladja. Kiváló érdekel fog birni a legközelebbi népszámlálás eredményére épített natalitási arányszám!

legtöbbjének termékenységén. Azt a magas születési arányszámot, a melylyel statisztikusaink úgy szeretnek dicsekedni s melyben a magyar faj duzzadó életerejének, terjeszkedési képességének oly fényes bizonyítékát látják publicistáink, tisztán csak annak köszönhetjük, hogy a felnőtt népesség sokkal nagyobb hányada él nálunk házasságban, mint nyugaton.¹⁾ Csak az agrikul népet jellemző korai házasodás tartja fenn szaporaságunkat a mai színvonalon, mely látszólag igen kedvező ugyan, de elemeire bontva sokkal rosszabb a nyugat régi kulturnépeinél. A hol kivételre találunk: ott nem a kultura maga, hanem különleges társadalmi bajok, az oliganthropia kórjának elharapózása ad magyarázatot: beteg, stagnáló vagy ép hanyatló néppel van dolgunk.

Még rosszabb színben tűnik fel házasságaink termékenysége akkor, ha számbaveszszük azt, hogy a gyermekhalálozás úgy, mint az általános halandóság nálunk sokkal nagyobb, mint a nyugati népeknél. Innét van aztán, hogy születési többletünk még jó években is rendesen alatta áll a nyugati népek természetes szaporodásának, a miről a következő táblázat is meggyőző bennünket. Volt a születési többlet ezer lélekre:

	1876—80	1881—85	1886—90	1891—95	1896	1897	1898
Ausztriában	8'4	8'1	8'9	9'6	11'7	11'7	11'3
Németbirodalomban	13'2	11'2	12'1	13'0	15'5	14'7	15'6
Svájcban	8'3	7'5	7'2	8'1	10'5	11'9	10'5
Franciaországban	2'9	2'5	2'2	0'3	2'5	2'8	0'9
N.-Britanniában Irországgal	13'3	12'9	11'5	10'9	14'2	13'9	13'5
Belgiumban	9'9	10'3	9'3	9'0	11'5	11'7	11'0
Németalföldön	13'5	12'6	13'1	13'4	15'5	15'6	14'9
Dániában	12'6	14'0	12'8	11'8	14'8	13'3	14'9
Norvégiában	14'5	13'7	13'6	13'5	15'2	14'7	14'9
Svédországban	12'0	11'9	12'4	9'5	11'6	11'3	—
A magyar államban	7'8	11'5	11'7	9'8	11'5	11'8	9'7

¹⁾ Tán a zsidók kivételével. Az ő házasságaik valószínűleg termé-

Ime tehát, az egy Franciaországot¹⁾ nem tekintve, a nyugati sűrűbb népességű s az északi mostohább talaju országok lakossága most is gyorsabban szaporodik a születések többlete révén, mint hazánk. S ugyanezt kell mondanunk keleti szomszédainkról is. Az északi óriás, Oroszország, 1893—97 közt évente 13—17⁰/₀₀-vel növelte népességét;²⁾ Szerbiában a természetes szaporodás 1894—99 közt 15⁰/₀₀ körül jár³⁾ s Romániában is megüti a 12⁰/₀₀-t ugyanezen években, melyek népességét népszámlálások ellenőrizték.⁴⁾

Akár nyugatra, akár keletre tekintünk tehát, határozott hátrányban vagyunk. Népesedésünk természetes mérlege, a mely az újabb nemzedék többletét jelzi a távozó régi felett, gyenge eredményt mutat. A bölcső versenyében igen-igen hátul állunk.

Maradhatna tán egy vigasztalásunk, mi a gyengén szaporodó népeknél általános s ez az, hogy népességüket nem fogyasztja úgy a kivándorlás, mint a szaporábbakét, sőt esetleg beolvasztása által gyarapodnak is.⁵⁾

Sajnos, Magyarország, még nem is oly rég Európa éléstára, mely egykor oly nagy vonzerővel édesgette magához nyugat és kelet fiait: már évtizedek óta kivándorlástól vérzik. Az 1870—1881. évi időközben, a két népszámlálás adatainak egybevetése alapján a kivándorlási többletet az anyaországból 310,991 főre kellene tennünk; a nyolczvanas évek kivándorlási vesztesége az egész birodalomban 182,000 lélek, mely tisztán az anyaországot

kenyebbek, bár az ezer lélekre kiszámított születési arány — ép a késői házasság miatt — csekélyebb, mint a keresztényeknél.

¹⁾ Valamint egyes időközökben Ausztria és még gyakrabban Svájc is alatta maradt a magyar nemzet természetes szaporaságának; a legutolsó években azonban a külföld arányszámái feltűnően javultak, mit ki kell emelni. Franciaország itt is kivétel.

²⁾ A születések többlete volt: 1893. 1.267,163, 1894. 1.323,210, 1895. 1.326,470, 1896. 1.513,270, 1897. 1.716,168. (Lásd a 32. l.)

³⁾ A természetes szaporodás volt: 1894. 32,722, 1895. 39,492, 1896. 33,353, 1897. 38,368, 1898. 29,489, 1899. 36,698 lélek.

⁴⁾ A születési többlet volt: 1894. 50,306, 1895. 82,098, 1896. 66,228, 1897. 76,743, 1898. 59,563, 1899. 85,448. Itt is, mint a szomszéd Szerbiában, a hazánkban is legkedvezőtlenebb 1898. év mutat fel legkevesebb élveszülöttet: a termés hatásának analógiája szembeszökő.

⁵⁾ Tudvalevőleg Franciaország liberalis sociologusainak fővígazsa ép e beolvasztás.

terheli, mert a Drávántúl még gyarapodott vándorlások révén.¹⁾ Hogy az 1891—1901. évek közt mennyit veszítettünk, arra csak a népszámlálás fog pontosan²⁾ megfelelni. Ha azonban a jelek nem csalnak, veszteségünk jóval nagyobb lesz, mint valaha. Maga a központi statisztikai hivatal az 1899. évre szóló abban a jelentésében, mely az 1897. évi XXXV. t.-cz. 5. §-a szerint a miniszterelnök által az országgyűlés elé terjesztendő statisztikai évkönyvet bevezeti, a kivándorlás folytán beállott hiányt kerekszámban 280,000-re teszi kilencz év alatt. A tengerentúli kivándorlásra vonatkozólag az európai kikötők,³⁾ valamint az Egyesült-Államok kimutatásai nyomán a következő számok tüntetik fel a nyolczvanas és kilenczvenes évek mozgalmait. Kivándorolt a magyar államból:

	Európai kikötők feljegyzései szerint összesen	Az Egyesült államok adatai szerint		
		férfi	nő	összesen
1881—85 évente átlag	13,832	7,479	2,632	10,111
1886—90 » »	28,307	12,623	4,578	17,201
1891—95 » »	25,005	16,872	6,955	23,827
1896	24,649	17,529	8,350	25,879
1897	14,106	7,728	6,063	13,791
1898	22,965	13,157	7,763	20,920
1899	43,394			

A tengerentúli kivándorlás tehát jóval nagyobb volt a kilenczvenes években, mint a nyolczvanasokban s az 1899. évben már valóban megdöbbentő méreteket öltött. Súlyosbítja a számok menetét az, hogy a nők is mind nagyobb részt vesznek

¹⁾ A részleteket lásd a »Közgazdasági és statisztikai Évkönyv« VI—VII. évf. 1892—93. 166. l. Az egész Magyarbirodalomra vonatkozó szám azonban hibás, mint a katonai népesség emelkedésének figyelmen kívül hagyása magyaráz.

²⁾ Természetesen csak annyiban, a mennyiben magok az összeírások pontosak. E pontra alább visszatérek.

³⁾ 1888-ig csak Hamburg és Brema adatai; a többiekén át még nem volt jelentős a kivándorlás.

a mozgalomban, mi arra vall, hogy a kivándorlás mindig állandóbb jelleget ölt.

A kivándorlások és bevándorlások nagy politikai horderejét méltatva, a belügyminister tudvalevőleg 1899-től állandó adatgyűjtést rendezett be.¹⁾ Ezen adatok az első évben 10,070 bevándorlóval szemben 37,193 kivándorlót mutatnak fel. Valószínű, hogy mindkét szám túlalacsony,²⁾ mire az is vall, hogy az amerikai kivándorlottak csak 23,366 lélekkel szerepelnek. Az új statisztika minden bizonynyal leggazdagabb forrása³⁾ leszen a kivándorlás tanulmányozásának, ha az adatok megbízhatóságát elérni sikerül.

Az amerikai s a romániai kivándorlás okairól és hatásáról ép legújabbban annyi felvilágosítást kaptunk, hogy e helyen elég csak a tényt jelezni, hogy a gazdasági rugók, melyek a hazai föld elhagyására késztetik népünket, nem gyengültek, sőt erősödtek. Az 1900. év köztudomás szerint ismét új lökést adott e kifelé irányuló mozgalomnak úgy, hogy alig tévedünk, ha a vándorlási veszteséget ez utolsó évben az eddigieknél is nagyobbra becsljük.

Végigfutottam ezzel népesedésünk tényezőit s igyekeztem jellemezni azok menetét a XIX. század utolsó évtizedében. Csak az összefoglalás s a következtetések levonása maradt hátra. Az összefoglaláson kezdem.

1. A mennyire az új század fordulóján végrehajtott népszámlálás eredményére a népesedési statisztika adataiból következtetni lehet: *hazánk népessége* — az egész államét értem — *valamivel meghaladja a 19 milliót.* Hogy többel vagy kevesebbel, az vándorlási veszteségunktől, e meglehetősen ismeretlen nagyságtól függ, de függ attól is, hogy a számlálás hézagai, a

¹⁾ Lásd »A m. kir. kormány 1898. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv« 18. lapját. A vonatkozó 117,121/1898. sz. belügyministeri rendelet egyúttal a külföldiek nyilvántartására és ellenőrzésére nézve fennálló szabályok pontos betartására is utasította a hatóságokat.

²⁾ Lásd »A m. kir. kormány 1899. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv« 221. lapját.

³⁾ Az adatgyűjtés felőleli a kivándorlók nemét, anyanyelvét, azok foglalkozását s a kivándorlás célpontját.

melyeket a legpontosabb végrehajtás is csak enyhíthet, de meg nem szüntethet, mekkorák lesznek ezuttal. A mult népszámlálásra vonatkozólag jeleztem volt, hogy különösen a gyermekek sorából valószínűleg nagyon számottevő rész kibujt az összeírás alul, a mint az más országokban is elő szokott fordulni.¹⁾ Remélhetjük, hogy e hibaforrás ezuttal veszít súlyából, a mi kedvezően hatna szaporodásunknak (nem ugyan tényleges, de észlelésünk alá egyedül eső) népszámlálási mérlegére.

2. Ha az 1785—87. években végrehajtott József-féle népszámlálás adatait veszszük alapul,²⁾ megállapíthatjuk, hogy *hazánk népessége a lefolyt XIX. században — hozzávetőleg szólva — megkétszereződött.* Ez az eredmény, bár laikus szemekben tán nagyon fényesnek tűnik fel, a latin fajok viszonyaihoz mérve ugyan kedvezőnek mondható,³⁾ ám, ha a szláv-ság felettébb kedvező, de kevésbé megbízható adatait nem nézzük is,⁴⁾ jóval elmarad az a germán népek gyarapodása mögött. Anglia a tizenkilencedik században több mint megháromszorozta népességét,⁵⁾ nem sokkal áll mögötte a nagy német állam népének gyarapodása⁶⁾ s minden valószínűség szerint nemcsak a

¹⁾ »Népünk korviszonyai és halálzási statisztikánk« című, fent már idézett tanulmányom 44. l. 1. jegyzetében.

²⁾ »A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás.« Budapest, 1893. (Magyar statisztikai közlemények új folyama I. kötet) 52. lapján, a határ-örvidékre vonatkozó 1807. évi adatok segélyül vételével 9.394,305 lélekre becsli a magyar állam 1787. évi népességét.

³⁾ Franciaország a XIX. században csak vagy 45%-kal gyarapodott népességében. Spanyolország becslések szerint vagy 90%-al, Olaszország 80%-kal szaporodott.

⁴⁾ Az Oroszbirodalom 1796. évi népességét 36 millióra teszik s így az a lefolyt században megháromszorozódott volna. Ez nem lehetetlen ugyan, de nyilván bizonytalan adat.

⁵⁾ Anglia Walesszel az első, 1801. évi népszámlálás szerint 8.892,536 lakossal bírt, 1891-ben 29.001,018 lakóval s a legújabb becslés szerint (1899.) 31·7 millióval.

⁶⁾ A mai Németbirodalom népességét 1816-ban 24·8 millióra számítják, az 1895. évi népszámlálás 52.579,901 lelket talált, 1900-ra pedig hivatalosan 56 millió felül becslik. Lásd »Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts.« Berlin, 1900.

hideg észak germán népei, a skandináv államok ¹⁾ és Dánia, ²⁾ hanem Németalföld ³⁾ is jóval túltettek rajtunk. Ugyanúgy a vegyes eredetű néppel bíró Belgium is.

Hazánk népszaporodásának fényes, szinte utólérhetetlen korszaka tudvalevőleg az utolsóelőtti század, a XVIII. vala. A mennyire népesedéstörténetünknek felette érdekes s a politikai történet megértéséhez nélkülözhetetlen mezejét szakembereink eddig egy-egy sugárral ⁴⁾ megvilágították: úgy számíthatunk, hogy a Mátyás király óta a törökvilágban felére leolvadt lakosság a szatmári békétől József népszámlálásaig, tehát két emberöltő alatt megháromszorozódott. Oly eredmény, mely a milyen meglepő magában, oly jó kulcsát adja a magyar nemzeti szellemi elernyedésének az ország újjászületése ama századában. A magyarság a beözönlött idegenek mellett eltörpült, elgyengült s egy egész újabb század kellett hozzá, míg a nemzet újjáébredése, annyi viszontagság és sorcsapás között, ⁵⁾ ki tudta vívni, hogy legalább a Dráván inneni Magyarország népességének absolut többsége s az értelmiség túlnyomó nagy része a magyar nyelvet tartja anyanyelvének. ⁵⁾ A míg tehát a XIX. század népesedése mennyiségileg nem volt valami

¹⁾ Svédország lakosságát 1800-ban 2.347,303-ra írták össze, 1890-ben már 4.784,981 volt az, tehát jól megkétszereződött 90 év alatt. 1898 végére 5,1 millióra becslik lakosságát. Norvégiában a megfelelő számok 883,038, 1.988,674 és 1897. elejére 2,1 millió lélek.

²⁾ Dánia népessége 1801-ben 925,680-ra, 1890-ben 2.172,205-re rúgott s 1898-ra 2,3 millióra becslik azt.

³⁾ Németalföldről csak 1830-ból van az összeírás, mely 2.613,487 lakost talált, 1889-ben 4.511,415 lelket írtak össze s 1898 végére 5,1 milliót számítanak.

⁴⁾ Kiváló érdemei vannak e téren dr. Acsády Ignác történetíróknak.

⁵⁾ Az új népszámlálás az anyanyelv kérdésénél most egyenesen az egyén választására, érzületére bizza annak meghatározását, hogy mi az anyanyelve. A régi kérdés tehát megmaradt ugyan, de értelme változott. Lásd erre vonatkozólag nézetemet »Népünk korviszonyai és halálózási statisztikánk« 113. lapján. — Érdemesgünk magyarságát szépen és tüzetesen tárgyalta dr. Jekelfalussy József r. t. e. helyről: »Értelmiségünk és a magyarság« cím alatt 1894. ápril 16. tartott székfoglalójában.

nagyon kedvező, a minőség, a beolvasztás révén, az államfentartó faj szempontjából javult.¹⁾

3. A XIX. század utolsó évtizedében nem gyarapodott a népesség oly mértékben, mint a megelőző évtizedben.

4. A természetes szaporaság, vagyis a születések többlete a halálozások fölött az utolsó évtizedben abszolút számokban gyarapodott ugyan, de a népességhez arányítva csökkent.²⁾

5. Természetes szaporodásunk az utolsó negyedszázadban alatta maradt a nyugati népek legtöbbszörének és valószínűleg jóval kisebb keleti szomszédaink szaporodásánál.

6. Az utolsó évtizedben a születési arány, a szokásos nyers viszonylatban, az összes népességre vonatkoztatva, erősen hanyatlott. Ugyancsak hanyatlott a házassági hajlam is.

7. Házasságaink termékenysége, mely a nyugati népek legtöbbszöréhez hasonlítva, azokénál csekélyebb, legújában ismét súlyedni látszik.

8. A natalitás csökkenését nem ellensúlyozta a gyermekhalálozásban beállott, különben öröndetes arányú javulás.

9. A kivándorlás az utolsó évtizedben valószínűleg nagyobb volt, mint az előzőkben.

A kép, melyet így népesedésünk legújabb mozzanatairól kaptunk, épen nem kedvező. S bár nagyon érzem azt, a mit minden statisztikusnak éreznie kell, mikor a számok szabatos méreteit a nyelvnek hozzávetőleges, alig egy-két fokozattal rendelkező beszédére kell átültetnie: hogy t. i. nehéz megtalálni azokat a kifejezéseket, melyek a táblák tömkelegének tanulságait igazán hűen, az alanyi benyomásoktól és hangulattól függetlenül adják: *a magyar nemzet népesedési mérlegének megromlását kétségtelen és nagyon komoly jelenségnek tartom.* Mert igaz ugyan, hogy a sociologus nincs oly jó helyzetben,

¹⁾ A legújabb kivándorlás is inkább nemzetiségeinket fogyasztja, semmint a magyarságot. Így az 1899. évi adatok szerint a 37,193 kivándorló között e magyarok csak 25%-al, a tótok ellenben 43·2%-kal, az oláhok 13·5%-kal, a rutének 5·1%-kal szerepelnek.

²⁾ A hiányzó hónapot interpolatio útján pótolva, a természetes szaporodást 1891—1901 közt abszolút számokban évente 195,000-re tehetjük, szemben az előző évtized 190,576 főnyi átlagos évi szaporodásával.

mint a csillagász, a ki egy pár pontos megfigyelés segélyével még a legexcentrikusabb üstökös egész pályáját is kiszámíthatja, — a sociologus sokkal ellentállóbb közegekkel dolgozik, mint a világűr éthere — de a demologia tapasztalat igazolta tétele az, hogy a szaporaság csökkenése oly lejtő, melyről nehéz, szinte lehetetlen a visszefordulás. Il n'y a que le premier pas, qui coûte: valóban érvényes tétel ezen a téren.

Már most teljesen felesleges volna bizonyítgatni, hogy egy fajrokonokkal nem bíró s annyira exponált nép, mint a magyar, nem maradhat el büntetlenül a bölcső versenyében. A francia nép — melylyel azonban a mi viszonyainkat nem akarom összehasonlítani — nagy nép fog maradni, ha népesége megállapodik is: kis nemzet, minő a magyar, nem bírná ki a hátramaradást. És pedig nemcsak azért nem, mert számbeli ereje s ezzel politikai és gazdasági súlya veszítene, az őt körülvevő idegen népfajok millióival és százmillióival szemben; hanem azért is, mert a szaporaság szándékos csökkentése erkölcsi bajokkal jár és magában is nem egyéb, mint külső jele mélyenjáró ethikai elfajulásnak. Ha nem is utalok arra a különbségre, mely az élet küzdelmeire kellőkép előkészített, megedzett angol gyermek s az elkényeztetett, széltől óvott, de aztán egyúttal erélytelen, csak kényelmes, biztos állás után sóvárgó francia sarj között fennáll: a mindennapi élet eléggé tanuskodik az egy-gyermekrendszer súlyos hátrányairól. Ám a szaporátlanság nemcsak azért veszélyes, mert a következő nemzedékek minőségét ássa alá, hanem a nemzet, a faj szempontjából sokszorosan aggasztó tünet azért, mert az önös egyéni érdekek túltengését jelenti az összeség érdekei fölött. Mélyen járó, az emberi lélek rugóit szétszedni képes sociologusok a szándékos szaporátlanságban csak egy különös jelenségét látják az individualismus győzelmének a fölött a másik világnézet fölött, melyet, logikus nyelv használattal, socialistikusnak kellene neveznünk, ha e jelzöt más, egészen positiv irányzat jelelésére nem foglalták volna le. A bölcső versenye, ha a szegény osztályokat nem nézzük, nem más, mint egyik tere annak a küzdelemnek, melyet a Montesquieu-féle *désir du jour* által vezetett individualismus ellen az

organikus világfelfogás, a faj virágzását az egyes érdekei fölé helyező szellem vív a mai kulturnépek körében. Kényelem-szerető, az élet gondjai és anyagi terheinek szaporításától visszarettenő nép, s azok az egyének, kik felfelé akarnak törni, magasabb társadalmi osztályba emelkedni s hogy ezt tehesék, minden terhet magokról lerázni: félnek a gyermekáldástól, mely rontaná helyzetöket, megnehezítené kapaszkodásukat. Még akkor is, mikor a gyermek, esetleg gyermekek jövőjére való gondolás, a vagyon elaprózásától való félelem vezeti a szülőt: nem az igazi fajszeretet, hanem a viselt név hírének fentartása, az egyén életét meghosszabbító család jövő fénye lebeg szemei előtt, mikor küzdőképesség, életrevalóság helyett osztatlan vagyont akar örökülhagyni gyermekének. A szaporítatlanság nem a kultúra jele — hisz ott vannak a germán népek az ő magas kulturájokkal és nagy szaporaságukkal: hanem igenis jele oly erkölcsi hitvallásnak, a mely jó lehet az egyénre, de a legnagyobb mértékben nemzetellenes.

Magyarországon, ma, a XX. század küszöbén, ez az irányzat még csak kivételes. Népszaporodásunk jelene azonban elővigyázatra int. A »pricipiis obsta« elvét kell alkalmaznunk. Keresnünk kell az eszközöket, a melyek bennünket, a lejtő szélére jutottakat, a lehanyatlástól visszatartanak.

Jóllehet a populationistika tudománya sok elkeseredett vita színtere volt Malthus óta s ma már tudjuk, hogy sok, nagyon heterogen jellegű lelki rugó játszik közbe a szaporaság kérdésében: a döntő súly még ma is általában — nálunk kétségtelenül — az anyagi alapon nyugszik. A népszaporodás kérdése Magyarországon, a legszélesebb rétegekre nézve, a megélhetés kérdése, közgazdasági kérdés.

A népszámlálás hazánkban négyszögkilométerenkint kerek-számban 60 lelket fog találni. Oly népsűrűség ez, mely majdnem tiszta agrikol népnél már túl magas. A Balkán államokban sehol nem találunk 50 főt 1 □ km.-re; ¹⁾ s nem említve az Észak országait, alatta áll arányainknak az iberiai félsziget, ²⁾ alatta vannak az észak-amerikai Egyesült-Államok

¹⁾ Romániában 1899. 45, Szerbiában 1895. 475.

²⁾ Portugallia 1890-ben 52, Spanyolországban 1897. 36.

legfejlettebb keleti államai túlnyomó nagyrészt,¹⁾ körülbelül egy színvonalon velünk az intenzív mezőgazdaság egyik mintárországa, Dánia,²⁾ mely azonkívül erős iparral is bír s nem sokkal sűrűbb a népesség, 72 fővel egy négyszögméterre, Franciaországban.

Ám a túlnépesség viszonylagos fogalom: egy és ugyanazon földterületen, egy és ugyanazon gazdasági technika és fejlettség mellett több-kevesebb ember él egymás mellett, a szerint, a mint igényeik, életmódjuk különbözők. Még egy és ugyanazon országban is változó e színvonal. Nem nehéz kimutatni,³⁾ hogy hegyes vidékeink népének szegénysége, igénytelen-sége egyenes összefüggésben van azzal, hogy ott a kilométerenkint ugyan valamivel ritkább népesség a megélhetés főalapját képező termékeny földhöz, a szántók, kertek⁴⁾ területéhez arányítva sokkal sűrűbb, mint az Alföldeken. Kevesebb a földjük és rosszabb: nem csoda, hogy a felvidékek, az északi Kárpátok úgy, mint az erdélyiek, erős kivándorlástól vérzenek.⁵⁾ De ma már biztos jelei vannak annak, hogy nemcsak a hegyvidékeken, a túlnyomóan nemzetiségi területeken, hanem a magyar Alföldeken is elértünk ahhoz a ponthoz, hol a megélhetés nehézségei, a keresethiány akadályozzák a szaporodást. A Dunántúl nagyobb igényű népe, mint már a múlt népszám-

¹⁾ Még az 1890. évi népszámlálás szerint New-York államnak csak 47, Pennsylvaniának 45 lakója volt s Maryland 30, Ohio 34 lakossal birt km.-kint.

²⁾ 1890-ben a Farói szigetekkel 55 kméterenkint, azok nélkül 58.

³⁾ Lásd »Magyarország statisztikája a statisztika elméletével és nemzetközi összehasonlításokkal.« Budapest, 1896. cím alatt megjelent munkám 130. s köv. l.

⁴⁾ Intenzív termelési ágat képez a szőlő is, de az felvidékeinken úgy sem fordul elő.

⁵⁾ Hogy azt a gazdasági nyereséget, mely az Amerikából kivándorlottaink révén befolyó évi 14—20 millió korona összegből áll, nem érdemes felemlíteni sem a nemzeti termelésnek a kivándorlás folytán beálló apadásával szemben, minden közgazda előtt nyilvánvaló. Termelésünk évi veszteségét egy évtized 200,000 kivándorlójánál legalább 200 millió koronára kell tennünk. Lásd egyébiránt Hegedüs Lóránt értekezését a Budapesti Szemle 1899. évi aug. sz. 174. s köv. l.

láláskor kiderült,¹⁾ mozog a szélrózsa minden irányában s a mint fentebb láttuk, régtől mérsékelt szaporasága az utolsó évtizedben feltűnően megcsappant. De nincs többé már a nagy Alföld szívének az a fajbiztosító szaporasága sem, melyre publicistáink annyiszor utalnak, mint jövőnk zálogára. Egy évtized alatt úgyszólván eltűnt az alsó Tiszavölgy nagy gyermekbősége: elvitte magával az a nyomor, mely ott annyi kitérésre vezetett.

Hazánk népesedésének kérdése tehát, ismétlem, gazdasági kérdés. Gazdasági fejlődésünk nem volt oly gyors, hogy lépést tudott volna tartani a népesség gyarapodásával. *Népesedésünk jövője attól függ, hogy azt a lidércnyomást, melylyel a megélhetés nehézsége népszaporodásunkra nehezkedik, meg tudjuk-e szüntetni, vagy nem.* Ha igen, Magyarország nagy és erős lesz; ha nem, a lassú vérzés és összezsugorodás szégyenletes jövője vár reá.

Nos, azt hiszem, Magyarország gazdasági viszonyainak egyetlen ismerője sem fogja mondani, hogy e hazában nincsenek meg a termelés óriási kiterjesztésének, fokozásának előfeltételei. Kezdve a nagy Alföld aszályoktól látogatott szántóföldein s folytatva fel a havasi legelőkig földünk kihasználása még nagyon fogyatékos; temérdek kincs rejlik meddőn talajunk alatt; az ipar még fejletlen, hazai fogyasztásunkat csak keves cikkben képes kielégíteni, egész ágai úgyszólván teljesen hiányzanak. A sokáig, századokon át mesterségesen visszatartott gazdasági fejlődés előtt még szinte végtelen tér áll: az egykori gyarmatországból intenzív agrikul és fejlett iparos országnak kell lennie s hogy az lehessen: van itt munka elég nemcsak a mai népesség, hanem annak többszöröse számára is.²⁾

Hogy azonban közgazdaságunk átalakuljon: át kell alakulnia magának a nemzetnek. Az államtól várni mindent nem szabad. Igaz ugyan, hogy az állam sokat nőtt az ép letűnt

¹⁾ Felhoztam már: »Népünk korviszonyai és halálzási statisztikánk« cz. felolvasásom 109. lapján.

²⁾ Hogy a gazdasági lendület mennyire foglalkoztatja az embereket: mutatja a Németországból folyó kivándorlás története az utolsó évtizedben. Még 1891-ben 120,089, 1892-ben 116,339 lélek vándorolt ki a tengerentúlra, a gazdasági fellendülés leszorította e számot 1895-ben 37,498-ra, 1896-ban 33,824-re s az 1897—99. években 20—25 ezerre.

XIX. században s tán egy intézmény sem tartozik ennek oly hálával, mint az állam. A XX. század erős állama tehet nagy szolgálatokat a közgazdaságnak, csinálhat oly politikát, mely nem a heréknek kedvez, s nem kedvetlenülíti el apró rendészeti beavatkozásokkal a komoly munkást, hanem megteremti a haladás előfeltételeit és felemeli a porból azt az osztályt, mely magára hagyatva és elszigetelten leggyengébb, de a mely ép szaporaságával a nemzeti erő legbővebb forrása is: a munkásosztályt. Mondanom sem kell, hogy a magyar állam vezetésében mindezek a szempontok ma jobban érvényesülnek, mint valaha. De azért közgazdaságunk s ezzel népesedésünk jövője is nem az államon, hanem a társadalmon s nevezetesen annak vezető osztályain fordul meg. Ezeknek kell — és pedig gyorsan — átváltoznia.

Nem mondok semmi újat, csak régi igazságot ismétlek, mikor utalok arra, hogy vezető, államfentartó osztályaink elmaradtak a mai kor nagy gazdasági feladatai tekintetében. Átvették ugyan a nyugati kulturától a magasabb igényeket, a vagyon utáni vágyat — sokszor tán túlságos mohósággal.¹⁾ De nem vették át azt, a mi ezek kielégítésének előfeltétele: a munka iránt való feltétlen tiszteletet, a gazdasági munkához való kedvet, a vállalkozási szellemet. Mintha egyik lábbal még mindig a letűnt harci és rendi társadalom korszakában állának: nem tartják magokhoz méltónak, nem tartják úri foglalkozásnak a gazdasági élet munkaterein való működést. Mintha bizony a vezető, az alapító munka, mely megkívánja egyrészt a természet törvényeinek ismeretét, másrészt a társadalmi életét: rangban alatta állana megannyi burocrata munkájának, nem is nézve azt, hogy amaz független, parancsol, ez feljebbvalójának engedelmeskedik. Ám ezt az ellenmondást, mely vezető osztályaink magas igényei s a jólétet adó gazdasági pályák kerülése, hogy ne mondjam, megvetése közt tátong: nemcsak az illető rétegek sinylík meg,²⁾ hanem szenved alatta

¹⁾ Nagyon szépen leírta ez átalakulást Láng Lajos »A társadalmi deficit« cím alatt, Budapesten, 1881. megjelent röpiratában, nevezetesen a IV. fejezetben: »A társadalmi mérleg dynamikája« s az V.-ben »Sokat költünk vagy keveset keresünk«. Lásd az 56. l. »Egyszerre modernek lettünk igényeinkben, de aviticusok maradtunk keresetünkben«.

²⁾ A jogászi pályák túlszűfolttsága, s általában az ú. n. szellemi

az egész ország. Közgazdaságunknak égető szüksége van igen nagy számú szakképzett, erélyes és vállalkozó úttörőre, kik földünk kincseit értékesíteni, iparunknak a hazát meghódítani s kereskedelmünk segélyével termékeinknek az ország határain túl is piacot biztosítani képesek. Tanult, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt képezett gazdáktól ¹⁾ várhatjuk csak a változott és folyton változó coniuncturáknak leginkább megfelelő, legtöbb kezét foglalkoztató s legtöbb hasznot nyújtó intensiv kultúrát, csak a modern technikában jártas vezetők és segédek teremthetnek élet- és versenyképes ipart, fejleszthetik nagyra a bányászatot, tökéletesíthetik a közlekedési eszközöket s adhatnak foglalkozást a munkát keresők ezreinek és millióinak.

De úgy érzem, felesleges dolgot művelek, mikor gyenge szavammal fejtegetni akarom azt, hogy mire van szüksége hazánknak. Teljesen felesleges dolgot itt, ebben a palotában, melynek terméit egy nagy szellem lengi át, egy hallhatatlan szellem, mely rég kijelelte útját hazánk boldogulásának: Akadémianak megteremtőjének, a legnagyobb magyarnak szelleme. S meg vagyok győződve, hogy ez ünnepélyes órában nem kívánhatok jobbat, mint azt: hassa át e nemzet vezető osztályait, hassa át az egész nemzetet Széchenyi szelleme; ha ez meglesz, a XX. század Magyarországa népes, gazdag, erős ország leszen!

proletariatus egyik következménye e bajnak, s csak mostanában hangzott fel a panasz igen tekintélyes helyen a hivatalnokosztály angolkóros gyermekei miatt.

¹⁾ Nálunk a jobbmódú gazda fia, ha végez is gazdasági tanintézetet, egyúttal jogászcodik is s a vége az, hogy egyikhez sem ért. Különbben lásd Láng Lajos fentebb idézett munkája 63. l. »... birtokos ember fia nem lehet más, mint ügyvéd vagy hivatalnok«.

befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. *Zlinszky Imre* lev. tagtól. 80 fill. — VIII. Bertha Sándor emlékezete. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 fill. — IX. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 80 fill.

Ötödik kötet. 1877.

I. A XV. századi tárnoki jog. Tanulmány a hazai jogtörténet köréből. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 60 fill. — II. Fényes Elek emlékezete. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 fill. — III. A társadalom keletkezéséről. *Beöthy Leó* I. tagtól. 1 kor. 20 fill. — IV. A »Servitus fumi immitendi« hazai jogunk rendszerében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. — V. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint. *Keleti Károly* r. tagtól. 40 fill. — VI. Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német perrend és az osztrák perrendtartási javaslat.) *Zlinszky Imre* I. tagtól. 80 fill. — VII. Emlékeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — VIII. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. *Konek Sándor* r. tagtól. 80 fill. — IX. Magyar hölgyek leveleiről. *Deák Farkas* I. tagtól. 40 fill.

Hatodik kötet. 1880.

I. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népesedései mozgalma. *Dr. Konek Sándor* r. tagtól. 60 fill. — II. Nagy férfiak szerepe a történelemben. *Zsilinszky Mihály* I. tagtól. 40 fill. — III. Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Irodalomtörténeti tanulmány. *Jakab Elek* I. tagtól. 60 fill. — IV. Emlékeszéd Urházy György felett. *Szilágyi Sándor* r. tagtól. 20 fill. — V. Palaczkzy Ferenc emlékezete. *Zsilinszky Mihály* lev. tagtól. 40 fill. — VI. A nemzetgazdaságtan és módszere s a társadalmi tudományok terén való kutatás nehézségei. *Dr. Weisz Bélától*. 20 fill. — VII. A magyar jogi műnyelv kérdéséhez. Jogirodalmi és nyelvezeti tanulmány, tekintettel jogi műnyelvünk jelenére, multjára, mivoltára és gyökeres javítására. *Irta Bakos Gábor*. 40 fill. — VIII. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész. *Kautz Gyula* r. tagtól. 40 fill. — IX. A magyar és osztrák államháztartás 1868—1877-ig. *Irta Láng Lajos*. 60 fill. — X. Gróf Teleki Domonkos emlékezete. *Irta Deák Farkas*. 40 fill. — XI. Emlékeszéd Zlinszky Imre I. tagra. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 40 fill. — XII. A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés *Hajnik Imre* r. tagtól. 80 fill.

Hetedik kötet. 1882.

I. A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint. *Dr. Medveczky Frigyes*től. 40 fill. — II. A nemzetiségi viszonyok Magyarországnban az 1880. évi népszámlálás alapján. *Keleti Károly* r. tagtól. 80 fill. — III. Magyarország és egyes törvényhatóságainak népmozgalma 1877—1879. *Konek Sándor* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — IV. A magyar felsőlház reformja. *Irta Tóth Lőrincz* r. tag. 1 kor. 20 fill. — V. B. Eötvös József »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című munkájáról. *Trefort Agoston* t. tagtól. 20 fill. — VI. A ministeri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. *Schvarcz Gyula* I. tagtól. 40 fill. — VII. A vasuti ügy s a posta- és távirtdai ügy közti összeköttetés Magyarországnban a közlekedési és névszerint a vasuti jog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 fill. — VIII. Sallustios államformái és a görögök politikai irodalma. *Schvarcz Gyula* I. tagtól. 40 fill. — IX. A Demokrácia eszméje és szervezete. *Dr. Kunecz Ignác* pozsonyi kir. akad. jogtanártól. 80 fill. — X. Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben. *Kovács Gyula* lev. tagtól. 80 fill.

Nyolczadik kötet. 1885.

I. Montesquieu elmélete. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 60 fill. — II. Fegyhazi tanulmányok. I. Illavai fegyház. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — III. A szerzói jogról szóló törvény. (XVI. t. cz.) *Apáthy István* r. tagtól. 40 fill. — IV. További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. *Schvarcz Gyula* I. tagtól. 80 fill. — V. Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. *Hajnik Imre* I. tagtól. 40 fill. — VI. Melyik görög állam közelítette meg a képviseleti rendszer alap gondolatát. *Schvarcz Gyula* lev. tagtól. 20 fill. —

VII. A népoktatás hazánkban 1869—1884. *Láng Lajos* 1. tagtól. 80 fill. — VIII. Emlékezések a nemzetközi büntönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — IX. Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. *Schwarz Gyula* 1. tagtól. 1 kor. — X. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. *Schwarz Gyula* 1. tagtól. 1 kor.

Kilenczedik kötet. 1887.

I. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezek alkotmánytörténelmi előzményeire. *Schwarz Gyula* 1. tagtól. 1 kor. — II. Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Klestenestől Ephialtesig. (507—461—2-ig Kr. e.) *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. A középkoroktatás hazánkban (1867—1886) *Láng Lajos* 1. tagtól. 80 fill. — IV. Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — V. Dante mint politikai író. *Domanovszky Endre* 1. tagtól. 20 fill. — VI. Fegyházi tanulmányok. A rabmunka. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — VII. A jog- és állambölcsészet feladatai. Székfoglaló. *Dr. Pulszky Agost* 1. tagtól. 40 fill. — VIII. Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. *Concha Győző* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 40 fill. — IX. Magyarország népmozgalma 1880—1885. *Láng Lajos* 1. tagtól. 60 fill. — X. Tudomány és társadalom. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor.

Tizedik kötet. 1888.

I. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 80 fill. — II. Adalékok a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — III. Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* 1. tagtól. 80 fill. — IV. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 1 kor. — V. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — VI. Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — VII. Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* 1. tagtól. 1 kor. — VIII. Az 1839/40-diki országgyűlés viszhangja az irodalomban. *Ballagi Géza* 1. tagtól. 1 kor. 80 fill. — IX. Taras. Syrakusa. Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. — X. A specificatio. *Hoffmann Pál* 1. tagtól. 80 fill.

Tizenegyedik kötet. 1890.

I. Justinianus »Omnem reipublicae« kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — II. A tudományos és irodalmi kitünőségek jogcíme a felsőházi tagságra. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — III. Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 20 fill. — IV. A rövid tartamu szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól. 80 fill. — V. További tanulmány a legújabbban fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* fölött. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 1 kor. 40 fill. — VI. A birtoki jogtan kétségei. *Hoffmann Pál* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 30 fill. — VII. Az adóeszmény. Tudományos és gyakorlati szempontból. *Hegedűs Sándor* r. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — VIII. Magyar tengerjog. *Nagy Ferencz* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 90 fill. — IX. Az otthon védelme a magyar büntető jogban. *Fayer László* 1. tagtól. Székfoglaló értekezés. 60 fill. — X. A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* 1. tagtól. 80 fill. — XI. Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* 1. tagtól. Ára 50 fill. — XII. Állami önkormányzat. Székfogl. értekezés. *Kuncz Ignác* 1. tagtól. 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. 1897.

I. Carlyle Tamás társadalom-politikai rendszere. Székfoglaló értekezés. *Gaál Jenő* 1. tagtól. 1 kor. 50 fill. — II. Az ausztriai császári cím fölvételéről. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ernő* 1. tagtól. 80 fill. — III. Herodotos és Anytos psephismája. *Schwarz Gyula* r. tagtól. 80 fill.